

TAHLİL VE TENKİDLER:

PHILOLOGICA II.

T. HALASI KUN.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin V. cildinde (1-37) Philologica I başlığı altında (kısaltması: Phil I) çıkmış olan yazımızda Kıpçak filologyasına ait araştırmaların bugünkü durumunu kısaca açıkladıktan sonra Kıpçak-Kuman dil yadigârlarının belki en ehemmiyetlisi olan at-Tuĥfat az-zakīya fil-luġat at-turkīya adlı eserle (kısaltması: at-Tuĥfat) meşgul olarak bu yadigârın 1945-te Besim Atalay¹ tarafından yapılmış tercümesini gözden geçirmiş ve bu tercümenin zayıf taraflarından bazılarını da işaret etmiştik.

BA, tercümesinin hatasız, tarafımızdan tercümesine atfedilen hataların ise yersiz olduğunu göstermek gayesiyle bu yazımıza cevap olarak «“Ettühfet-üz-zekiyye,, çevirmesi'nin tenkidi dolayısıyla» başlığıyla (kısaltması: Cevap) aynı dergide (VI, 87-126) bir yazı neşretti.

BA'nın *polémique* yazılarında âdet ettiği üslûpla yazılan bu cevap, at-Tuĥfat tercümesinin tamamen dışında kalan birçok şahsi ve doğrudan doğruya Kıpçak filologyasına ait olmıyan meselelerle de meşgul olmaktadır. Uzun münakaşaların taraftarı olmadığımızdan ve Fakülte Dergisi'nin gösterdiği nezaketi istismar etmek istemediğimizden bu Cevap'ın yalnız at-Tuĥfat'a ait kısımları hakkında mütalâa beyan etmeyi zaruri saymaktayız. Bilhassa Cevap'ın 141 maddesinin tahlili çok lüzumludur. Çünkü bu maddeler âdetâ bu cevabın belkemiğini teşkil eder.

Biz bu yazımızda (kısaltması: Phil II) en çok bu maddeleri tetkik edip Cevap'ın giriş kısmıyla daha az meşgul olacağız. Bu girişin filologya usulleriyle çok defa tezatta bulunan bazı kısımlarına, Fakülte Dergisi'nin tahrir heyeti, Cevap'ın altına koyduğu notlarıyla zaten icabeden mukabelede bulunmuştur. Yine bu düşünce ile Cevap'ın oldukça fahiş tertip hatalarının zikrinden de sarfınazar ettik.

* * *

Cevap'ın giriş kısmının at-Tuĥfat'a ait bentlerinden ancak bir-ikisini cevaplandırmayı zaruri addettik:

BA (90. s.) Arapça ve Türkçe bilgimizden bahsederken Türkence olarak tefsir edilmesi lâzım olan kelimelerin önündeki قیل و kaydının hakiki mânasını anlamadığımızı söylemektedir. Bu girift mesele

¹ Sayın Besim Atalay'ın adı her yerde BA işaretiyle kısaltılmıştır.

ile yazımızın 50. maddesinde etraflıca meşgul olacağımızdan, bu maddenin BA'nın yukardaki iddiasına da cevap teşkil edeceğini söylemekle iktifa ederiz.

BA (90. s.) at-Tuĥfat'ı anlayabilmek için kâfi görmediği Türkçemizden bahsederken, iddiasını ispat için bir tertip hatasını zikrettikten sonra şunu kaydediyor: «İkinci bir Türkçe yanlışınız da, s. 3, satır 12-13 de geçmektedir: «... ne Códex Cumanicus'la, ne de yukarıda işaret edilen dil yadigârlariyle bitmemektedir....», Burada iki olumsuzluk edatını bir arada toplamış oluyorsunuz; doğru değildir. «... ne Codex Cumanicus'la, ne de yukarıda işaret edilen dil yadigârlariyle bitmektedir,, olması lâzımdır».

Bizim Türkçemiz, BA'nın kaydettiği gibi (97., 98. s.) ancak bir kitap Türkçesidir. Olabilir. Hattâ yukarda geçen "yanlış cümle,, de galiba kitaplara fazla ehemmiyet verdiğimizden doğmuştu. Çünkü tekrarlı *ne* nin bu şeklini bizzat BA'nın "bakışı ve denetlemesi,, altında meydana getirilen Türkçe Sözlük'ten¹ öğrenmiştik:

«Yukardaki iki maddede gösterilen haller dışında, bu tekrarlı "ne,,yi taşıyan cümlelerin fiili olumlu da olumsuz da kullanılabilir: a) Olumlu olması tabiidir. *Bu sabah ne kahve ne çay içtim...* Bu misallerde dikkat edilirse görülür ki ikinci "ne,,lerin takılı bulunduğu kelime ile fiil arasında duraklama yoktur, bu iki cümle unsuru bir solukta söylenir. b) Böyle olmayıp da arada küçük bir duraklama yapıldıktan sonra ... fiilin olumsuzlaştırılması gerekir. *Bu sabah ne kahve ne çay .. içmedim...*» (436. s.).

Türkçe Sözlük'ün bu ifadesi bu meseleyi tamamen aydınlatmıştır, sanırız.

Cevap'ın 94. sahifesinin üç bendi at-Tuĥfat'ın ilk zikri şerefini Türkiye turkologyası *old mani* olan F. Köprülü'den almak istediğimiz ithamına ayrılmış bulunmaktadır. Halbuki biz hiçbir yerde böyle bir teşebbüste bulunmadık ve BA'nın ithamlarına göya mesnet olan cümlede de böyle bir şey kaydetmedik. Çünkü bu cümle aynen şudur: «Aynı altbölümün diğer bir garibesi de şudur ki, BA. 'at-Tuĥfat'-tan ilk bahsedenin Fuat Köprülü olduğunu,² hattâ bu yadigârla bizim de meşgul olduğumuzu kaydetmekle beraber, mevzuubahis yadigârla gerçekten teferruatıyla meşgul olan biricik makaleyi, Z a j a c z k o w s k i'nin makalesini ne burada, ne de eserinin "Bibliografya,, kısmında zikretmemektedir» (9. s.).

Bu cümle, Cevap'ta olduğu gibi tagyir edilmiş olsa dahi, bu iddiaya hiçbir zaman mesnet olamaz.

Sonra, Cevap'ın at-Tuĥfat müellifinin Arapça ve Türkçe bilgisine ait iddialarına da temas etmeliyiz.

¹ İstanbul, 1943-1945. (T. D. K. — C. III. 1.)

² Ancak Phil II' de aralıklı olarak dizdirilmiştir.

B A at-Tuḥfat'ı neşrederken müellifi hakkında şunları söylemişti: «Kitabın bir çok yerlerinde görülen yanlışlıklardan, yazarın Türkçeyi iyi bilmediği veya pek az bildiği, Arapça ile Farsçayı da iyice bilmediği anlaşılmaktadır». Biz Phil I 'de bu iddia hakkında şu mütalâada bulunmuştuk: «'at-Tuḥfat' ile birkaç yıl meşgul olmamız itibariyle cesaretle söyleyebiliriz ki, bu kitabın müellifinin Türk dilini ta köklerine kadar kavramış olması şöyle dursun, aynı zamanda Arap bilgisi de o kadar mükemmel, o kadar derindir ki, onun derinliklerine ancak en büyük Arapça sözlüklerle (Lane, Dozy) ve en son zamanlarda çıkmış çeşitli Arap ağızlarıyla lehçelerini tetkik eden eserlerle nüfuz edilebilir... Zaten Arap dilinde, Araplar için bir Türk dil kitabı hazırlayan bir kimse hakkında onun ne Arapça, ne de Türkçe bilmediğini farz etmek hiç de yerinde bir faraziye olamaz.» Aynı yerde B A'ın serdettiği delillerin nâkıs olduğunu uzun uzadıya izah etmiştik.

Cevap'ın 95-96. sayfeleri bu izahlarımıza oldukça sathi bir mukabele teşkil etmektedir. at-Tuḥfat müellifinin Arapça bilmediğini göya ispat eden صحرا kelimesi dolayısıyla (Phil I 10. s.; Cevap 95. s.) Phil I 'de tarafımızdan ortaya atılan صحرة صحرا tenavübü ihtimaline temas bile edilmemektedir. Halbuki at-Tuḥfat'ın başka yerlerinde başka kelimelerde de geçen (at-Tuḥfat 12 r 12: حلبا 'mets fortifiant préparé avec des dattes (pour les femmes en couche)' ∞ edebî Arapça حلبة; at-Tuḥfat 18 v 3: سودا 'maladie de la peau' ∞ edebî Arapça سودة; at-Tuḥfat 7 v 2: بقجا 'un morceau de toile servant à envelopper (des pieds, des habits, etc.)' ∞ edebî Arapça بقجة) böyle bir tenavüp ihtimali at-Tuḥfat müellifinin Arapçasında bir edebî صحرة 'roc, rocher' kelimesinin yerine vulgaire olmakla beraber, B A'ın zannettiği gibi yanlış olmıyan bir صحرا şeklinin kullanılabildiğini pekâlâ farz edebiliriz. Hattâ bir gün vulgaire bir kaynakta mânası 'roc, rocher' olan bir صحرا (ح ile) kelimesi çıkarsa, pek şaşmıyacağız.

Cevap'ın صدا kelimesi dolayısıyla öne sürdüğü mülâhazalar da B A'ı teyidetmiyor. B A'a göre صدا 'voix' ve صداء 'rouille' kelimelerini at-Tuḥfat müellifinin yaptığı gibi yalnız صدا kelimesiyle göstermek doğru değildir ve bunu ancak ve ancak Arapçayı iyi bilmiyen birisi yapabilir. B A'ın bu iddiasına karşılık olarak, bütün ihtimallere göre Suriye'de yazılmış olan (33., 141. maddelere bakınız) at-Tuḥfat'ta صداء 'rouille' kelimesindeki hemzenin düşebileceğini, çünkü Dozy'nin B o c t h o r'dan aldığı ve menşe itibariyle büyük ihtimalle keza Suriye'li olan bir mütasına göre bu kelimenin 'Arap ağızlarının bazılarında hemzesini kaybettiğini söyleyebiliriz.

BA'nın, at-Tuḥfat müellifinin Arapçayı iyi bilmediğini ispat için zikrettiği üçüncü delili olan ملك kelimesi dolayısıyla, at-Tuḥfat'ın Arapça kelimeleri harekelenmiş olmadıklarından (10. s.), daha doğrusu Arapça kelimelerde şeddeden başka hareketler hemen hiç bulunmadığından (9. s.) ملك kelimesinin *melik* ve *melek* olarak iki tarzda okunabileceğini söylemiş ve böylece at-Tuḥfat müellifinin ملك kelimesinin karşılığı olarak *ferište* ve *qan* gibi iki kelime vermiş olduğu zaman hiç de yanlış olmadığını izah etmiştik.

BA eski nokta-ı nazarının müdafaası için mülâhazamıza karşı şöyle bir mukabelede bulunuyor: «Müellifin [at-Tuḥfat müellifinin] hiç bir arapça kelimeye hareke koymadığı yolundaki iddia doğru değildir. Çünkü aynı sahifede bile birinci, ikinci ve yedinci satırlarda bulunan Arapça kelimeler hep harekelenmiştir».

BA'nın bu mukabelesi Phil I'de söylediklerimize uymadığı gibi, bahis konusu olan sahifenin (32 r) birinci, ikinci ve yedinci satırındaki altı Arapça kelimedenden dördünde hiçbir hareke yoktur. İki kelimedede ise ancak birer hareke mevcuttur. Hattâ at-Tuḥfat'ın asıl metninden daha büyük bir kısmını, meselâ ملك kelimesinin de dahil olduğu حرف الميم faslının nomen bölümünü, bu bakımdan gözden geçirdiğimiz zaman yukardaki nispetin harekelenmemiş Arapça kelimelerin lehine arttığını görebiliriz. Bu bölümde geçen ve aşağı yukarı 220-yi bulan Arapça kelimenin 200-den fazlasında hiçbir, 10-unda ise ancak birer hareke bulunmaktadır.

BA nokta-ı nazarının müdafaası için şunları da kaydediyor: «İşin asıl şaşılacak yeri, ملك kelimesinde ل harfi altında bir hareke bulunmasıdır. Bu hareke, bizim müellifin Arapça'yı ve Türkçe'yi iyi bilmediği yolundaki dâvamızı ne kadar güzel ispat eder. Eğer kelime "ملك melik," ise, — ki hareke bunun böyle okunmasını gerektirir —, فاريشتا kelimesi yersiz ve yanlışır».

BA'nın bu kaydına karşı mevzuubahis olan kelimedede ne neşrimizin *facsimilesinde*, ne at-Tuḥfat'tan çektiğimiz asıl fotokopyalarda, ne de BA tercümesinin tıpkıbasımlarında bir hareketin bulunmadığını kayıtlarla iktifa ederiz.

Fakülte Dergisi'nin redaksiyon notlarını da mukabele sayarak Cevap'ın girişinde at-Tuḥfat'ı ilgilendiren ve cevap istiyen malzeme bundan ibarettir.

Bu giriş dolayısıyla daha olsa olsa, Phil I giriş kısmı bilhassa metot hakkındaki meseleleri ihtiva etmekle beraber, Cevap'ın bunları tam bir sükûtle geçtiğini söyleyebiliriz.

Cevap'ın 141 maddeyi ihtiva eden ikinci kısmına gelince, bu maddeler hakkında mülâhazalarımız şunlardır :

1. BA'nın eserinde *tanğrı* şeklinde geçen, fakat doğru okunuşu ince olan *teñri* kelimesinin yanına 22 karşılığın konulmasının tamamen lüzum-

suz olduğunu tekrarlamalıyız. Filologyanın umumi kaidelerine göre bir dil yadigârının neşrinde ancak bazı güçlükler arz eden, meselâ birçok şekilde okunması mümkün olan kelimelerin yanına karşılıklar konulur. Böylece şekli veya mânası şüpheli olan kelimeleri daha kesin olarak okumak veya mânalandırmak mümkündür. Lâkin BA bu kaideye riayet etmemiştir. Malûm kelimelerin karşılığını vermiş, malûm olmiyanları veya bir mesele arz edenleri ise umumiyetle karşılıksız bırakmıştır. Biz bu usulü tenkid etmiştik. Buna rağmen BA bu hareket tarzını Cevap'ta da izah etmemiştir. Phil I'de bu mesele hakkında söylediklerimizin indî bir şekilde yapılan değiştirilmesinden ve böyle tagyir edilmiş cümlelerin tırnak arasına konulmasından ise söz açmak istemiyoruz. Cevap'ın bu "nakletme usulü," hakkında redaksiyon notların herkesi tenvir edebileceğinden, biz, bu tuhafliklara bu notlardan daha sık raslandığımızı ilâve ile iktifa edeceğiz.

BA Cevap'ın bu maddesini tarafımızdan kullanılan *karşılık* ıstılahının tahliliyle bitirmektedir. Kendisince Türk lehçeleri için doğru bir ıstılah olmiyan *karşılık* kelimesinin yerine *karşılaştırma* tâbirini kullanmalıymışız. Biz BA'ı bu mülâhazaya sevk eden sebepleri kâfi görmediğimizden bunu kabul edemeyiz ve bunun için beynelmilel ananeye uyarak *correspondance*, *équivalent* mânasında Phil I'de olduğu gibi Phil II'de de *karşılık* sözünü kullandık.

2. *soñ* kelimesinin verilen bir yığın karşılığının lüzumsuz olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

3. Phil I'in 3. ve 12. maddeleri BA'ca daha büyük bir dikkatle takibedilseydi Cevap'ta, BA'ın, *kiçi* 'kişi, adam, insan' ve *keşel* 'saçı dökülmüş' şekillerinde okuduğu kelimelerin ç-li ve ş-li meseleleri karıştırmıyacaktı.

Burada iki büyük mesele ile karşılaşılıyor. Bu meselelerden birincisi at-Tuḥfat'ta كِجِي şeklinde geçen ve Türk lehçelerinde umumiyetle bir ş sesini veren kelimelerin ج-lerini BA'ın yaptığı gibi c olarak mı okumalıyız meselesidir. İkinci mesele ise şudur: Acaba at-Tuḥfat'ta كَشَال şeklinde geçen, fakat diğer Kıpçak dil yadigârlarında umumiyetle ç sesiyle görünen kelimelerin ش-lerini BA'ın tahmin ettiği gibi hakikaten ş diye mi okumak lâzımdır? Bu iki meselenin asıl dâvası farksızdır. Çünkü her iki meselede, at-Tuḥfat müellifinin elinde olan ses işaretleme imkânlarıyla meşgul olmiyan, sırf yirmi yıl önceki Arap alfabesinde geçen harflerin ses değerini dikkat nazarına alan ve at-Tuḥfat'ı buna göre okuyan BA'ın hareket tarzını tetkik etmeliyiz.

Birinci meselenin anlaşılmasını ikinci meselenin tetkiki kolaylaştıracığından ilkin ikinci meseleyi tahlil edeceğiz.

Bu meselenin anlaşılabilmesi için hareket noktası olarak Arapların ç sesini bilmediklerini ve buna göre alfabelerinde ç sesi için ayrı bir

harf bulunmadığını, bu sebepten yabancı dillerin ç sesini ifade için ya bu sese yakın seslerin (c, s) işaretini, veya daha nadiren bir Fars menseli işareti, yani چ-i kullanmış olduklarını görüyoruz.

Arap harfli Türk dil yadigârlarından yalnız Kıpçak dil yadigârlarını dikkat nazarına alarak bu yadigârlarda ç sesinin ne gibi harflerle işaretlendiğini tetkik ettiğimiz zaman bunların diğer Arap harfli Türk dil yadigârlarına benzer bir durum arz ettiklerini kolaylıkla tesbit edebiliriz. Kıpçak dil yadigârlarının müellifleri, Türk dilinde Arap seslerinden farklı olan bir ç sesinin mevcudiyetinden hemen istisnasız bahsetmekle¹ beraber, bu sesi umumiyetle ancak dolayısıyla (yani başka seslerin işaretiyle) işaretlendirmiş, bazan da pek de sistemli olmayarak چ işaretini kullanmışlardır.

Tarcumân müellifi ç sesini ifade için bazan چ, bazansa چ işaretini kullanmakta, hattâ aynı kelime bazan چ, bazan چ işaretiyle geçmektedir: - اج (۳۴. s.) ve - اج (۵۳. s.) 'trinken'; اجْرُ 'billig' (۲۷. s.) ve اجْرَلِيق 'Billigkeit' (۲۷. s.) ve saire. ç sesinin ش-le yazılması bu eserde pek nadirdir (ش 'Kupferschmied' fakat باقرچی 'Heer' ve saire). Kitâb al-idrâk müellifi ç sesinin işareti olarak bir-iki ehemmiyetsiz istisnadan sarfınazar, yalnız چ harfini kullanmakta ve her altıncı-yedinci چ-in yanında bu sesin oynaklanma tarzının Arapçadaki چ sesinin oynaklanma tarzına benzemediğine işaret etmektedir. Kitâb bulğat al-muštâk'ta ç sesi, Kitâb al-idrâk işaretlenmesine benzer şekilde, umumiyetle hep چ-le ifade edilmektedir. Ancak bir-iki kelime yanında sesin temiz olmayı oynaklanmasına, yani ç-li oynaklanması hakkında bazı kayıtlara raslanmaktadır. al-Ķavânin'de ise ç sesi ش ile, veya daha nadiren چ ile işaretlenmiştir. Bir-iki kelimedede üzerinde üç nokta bulunan چ harfi de geçmektedir. Zs. Telegdi bu ش-leri ç diye okumuştur. Türk ses tarihine ait bilgilerimizden başka kendisini bu okunuşa aynı kelimenin, meselâ iç- fiilinin çok kere ش-le ve bazan چ-le yazılması da (310. s.) sevketmiştir.² at-TuĶfat'ı

¹ Kıpçakçada, Arapça c ve s sesleri arasında olan bir ç sesi (Tarcumân, ed. M. Th. Houtsma ۳. s., 9. s.; Kitâb bulğat al-muštâk, ed. A. Zajączkowski ۱., XIX. s.) veya Kıpçakçada s sesiyle karışık bir c sesi (al-Ķavânin, ed. Rifat Bilge 1. s.; at-TuĶfat, ed. T. Halasi Kun 2 r), veya oynaklanması temiz olmayı bir c sesi (Kitâb al-idrâk, ed. Ahmet Caferoğlu ۱. s.) vardır. Hattâ Tarcumân'ı hazırlayan ve titiz bir filolog olan, maalesef adı meçhul bir müellif Türklerin ç sesi Baalbek köylülerinin چ harfini telâffuz ettikleri tarza benzediğini söylemiş (a. e. ۳. s.) ve bu ses hakkında gayet asri bir hüküm de vermiştir.

² al-Ķavânin'in ç-lerini Telegdi'nin c olarak okuduğunu kaydetmeliyiz. Bu okunuşlar herhalde yanlıştır. Çünkü Kıpçak lehçelerini Oğuz veya Sibiryâ lehçelerinden ayırdeden başlıca hususiyetlerin birisi de bu lehçelerde ç > c değişmesinin vuku bulunması ve böylece c sesinin Kıpçak lehçelerince umumiyetle meçhul kalması keyfiyettir. Buna göre, Telegdi makalesinde ac- 'hungern', acı 'salzig (Wasser)', kece 'Abend' gibi kelimelerin c-si ç diye düzeltilmeli ve c-ler belki cāmi' 'Hauptmoschee', incir 'Feige' gibi müstear kelimelerde bırakılmalıdır. Ancak bu ikinci zümrede de bir ses substitütüsü ihtimalinin daima göz önünde bulundurulması şarttır.

bu bakımdan tetkik ettiğimiz zaman, bu eserin bilhassa al-Kavānīn'e benzediğini tesbit edebiliriz. Zira at-Tuḥfat müellifi ç sesi için umumiyetle ج, daha seyrek olarak ش ve çok nadiren ج veya üzerinde üç nokta bulunan ج harfini kullanmaktadır. Hem ج -in, hem ش -in bu eserde ç sesinin işareti olarak kullanıldığını yukarda söylediklerimizden başka aynı kelimenin, öteki Kıpçak dil yadigârlarından da geniş olarak, bazan ش -li, bazansa ج -li şekilde geçmesi teyidetedir. at-Tuḥfat'ta bu gibi çifte şekillere pek çok raslanmaktadır:

أَوْزَكَشُ ∞ 'bosse du chameau' أَوْزَكَجْ; أَأْفَسَا ∞ 'monnaie d'argent' أَأْفَا;
totalité; بَارْجَا; إِيشِيقِيرِقْ ∞ 'sanglot; hoquet' إِيْشِيقِيرِقْ; إِيشِ - ∞ 'boire' - إِيْجِ -
صِيدْتَقَاتْ ∞ 'chieur' صِيدْتَقَاتْ; سَأْتُوكْ ∞ 'chat' جَاتُوكْ; بَارْشَا ∞ 'tortue' قَابَارْجَاتْلِي بَاغَا;
durant la nuit, كَاشَا لَيْلِي ∞ 'nuit' كَاغَا; قَيْشَقِير - ∞ 'crier, crier après quel-
qu'un, appeler quelqu'un' قَيْشَقِير - ∞ 'certain espace (de temps); quel-
que (temps)'; نَاجَا ∞ 'combien' نَاجَا; نَاشَا ∞ 'certains' نَاشَا; ve saire.

Sırf bu misaller at-Tuḥfat'ta geçen ش -lerin, bu ش -lerin geçtiği kelimelerin Ana-Türkçedeki karşılıklarında ç sesinin bulunduğu zaman, istisnasız olarak ç diye okumak lâzım olduğunu göstermeğe kâfidir.

Fakat mülâhazamızın teyidi için daha başka sebepler de yok değildir. Aynı kelimeyi bütün Kıpçak dil yadigârlarında takibettiğimiz zaman bazan ج -le, bazan ش -le, bazansa ج -le geçtiğini görürüz ki, bu husus da bu kelimelerde B A'nın farz ettiği bir consonans değişmesinin mevcudiyetini değil, ancak Araplar için meçhul bir sesin ifadesi bakımından onların mâruz kaldıkları güçlükleri göstermektedir. Aşağıdaki örnekler bu bakımdan pek çok tenvir edicidir:

أَقْشَا Kitāb al-idrāk; أَجْجَا Kitāb bulgāt al-muṣṭāk; أَخْشَا al-Kavānīn;
at-Tuḥfat ('monnaie d'argent');

جَارِي Kitāb bulgāt al-muṣṭāk; جَارِي Kitāb al-idrāk; جَارِي Tarcumān;
at-Tuḥfat ('armée');

جِيْجَاتْ Kitāb al-idrāk; جِيْجَاتْ, جِيْجَاتْ Tarcumān; جِيْجَاتْ
bulgāt al-muṣṭāk; شِفْشَقْ al-Kavānīn; شِفْشَقْ at-Tuḥfat ('une sorte de petit
oiseau');

شِقْ Kitāb al-idrāk; جِقْ Kitāb bulgāt al-muṣṭāk; شِقْ al-Kavānīn;
at-Tuḥfat ('rosée du matin');

- چا كوچ Tarcumān; كنج Kitāb al-idrāk; جا كوش at-Tuḥfat ('marteau');
 جو قمار Tarcumān; جقمَر Kitāb al-idrāk; سُقمار al-Ḳavānīn; جو قمار
 at-Tuḥfat ('casse-tête');
 ججاک Tarcumān; ججک Kitāb al-idrāk; شسک al-Ḳavānīn; حيجاک
 at-Tuḥfat ('fleur');
 کنيجا Tarcumān; کجا Kitāb al-idrāk; کجا al-Ḳavānīn; کجا ('nuit')
 ∞ کاشا لايين ('durant la nuit, nuitamment') at-Tuḥfat.

Nihayet mülâhazamızın doğruluğunu Arap harfli Kıpçak dil yadigârlarında ش - le işaretlenen ç sesli kelimeleri, Arap harfli olmıyan Kıpçak yadigârlarındaki karşılıkları ile mukayese ettiğimiz zaman, bu sonuncuların daima ç gibi bir sesi işaretliyen bir harf verdikleri de gösterir. Bu yadigârlarda muahhar devirlerin bazı Kıpçak lehçelerine has olan ç > ş değişmesinin henüz bir izine raslanmadığını da ilâve edebiliriz.

Şimdiye kadar verdiğimiz örneklerin Codex Cumanicus'ta mevcut karşılıkları şu şekillerde geçmektedir:

ič [yz/ic'-.yc'], keçe, kiçe [chezae/kicze], neçe [neza/nec'e], aqça [acc'a], çeri, çeyri [çeri, çeyri/c'eri], çipçiq [çipçic, çipzic]; çiq, çix [çig/c'igi (3. şahıs takısı)], çoxmarlı [c'oHmarlı]; çiçek [zizac/c'ic'ek].

at-Tuḥfat'ın BA'nın tercümesinde ş ile okunan, fakat ç ile okunması lâzım olan kelimelerin Codex Cumanicus'taki karşılıklarını gözden geçirdiğimiz takdirde, netice yine mülâhazamızı doğruluyacaktır. Bu karşılıklar şunlardır:

ağaç [agaç, agaz/agac']; aqça [açça]; aç [az]; balçuq [balçuc]; barça, barçâ [barza, barz; barc'a, barc'a, barc'e, barc'idan]; borç [borz]; burçaq [burzac]; buçğaq [buc'gak]; heç, eç [heç/heç'; äc']; xaç [ghaç/Haç', chac', chazc']; içkeri; ve saire.

Şimdiye kadar söylediklerimize istinaden Kıpçak dil yadigârlarının ج -leri, ش -leri ve چ -leri Ana-Türkçede ç ile geçen bütün kelimelerde ç ile okunacağını söyleyebiliriz.

Bu meseleyi hallettikten sonra, şimdi birinci meselenin tetkikine geçebiliriz. Bu mesele at-Tuḥfat'ta کچی şeklinde geçen ve Türk lehçelerinde umumiyetle ş sesini veren kelimelerin ج -lerinin nasıl okunacağı meselesidir. BA bu kelimelerde bir ş > ç değişmesini farz ederek bunların ç okunuşunu muhtemel buluyor ve کچی kelimesini de buna göre kiçi olarak okuyor.

Biz bu okunuşu pek muhtemel bulmıyarak kelimenin diğer Kıpçak dil yadigârlarında hep kişi olarak geçtiğine ve bunun için at-Tuḥfat'ta geçen کچی - nin kişi olarak okunmasının daha doğru olduğuna işaret

etmiştik. Mamafih bu mülâhazamızın delillerini zikretmediğimizden dolayı BA söylediklerimizi ters bir şekilde anlamış, hattâ bu meseleyi yukarıda meşgul olduğumuz كاشال meselesi ile karıştırmıştır.

Bu suitefehhümü gidermek maksadiyle at-Tuḥfat'ın كىجى kelimesini neden *kişi* olarak okuduğumuzun sebeplerini arz edeceğiz: Kıpçak dil yadigârlarındaki ç sesinin işaretlenmesi dolayısıyla bu sesin bu yadigârlar müelliflerince ج - le, ش - le, bazan da ج - le işaretlenmiş olduğunu görmüştük. Bir sesin bu suretle çeşit çeşit işaretlenmesi tatbikatta bu üç harfi epeyce karıştırmıştır. Bunun neticesi olarak, ş sesinin mûtat ش - li işaretlenmesinin yanında, nadiren, ve bilhassa at-Tuḥfat'ta, ج de geçmektedir. Demek oluyor ki bu *phonétique* bir mesele değil, basit bir işaretleme meselesidir. Meselenin hakikaten basit bir işaretleme işi olduğunu at-Tuḥfat'ta geçen şu çifte şekilli kelimeler çok güzel göstermektedir :

اَيْكِيْشِيْ; اَاجَاكْ جُوْكَ, اَاجَاكْ لَازِكِيْنا, اَاجَاكْ كِيْنا ve اَاسَاكْ كِيْنا 'âne' اَاسَاكْ

'lait aigre, lait caillé' ve اَيْكِيْشِيْ; اَيْكِيْشِيْ - اَيْكِيْشِيْ, cuire' ve اَيْكِيْشِيْ - اَيْكِيْشِيْ.

Diğer Arap harfli Kıpçak dil yadigârlarında ve Codex Cumanicus'ta bir ş > ç değişmesi bulunmadığına göre, diğer Kıpçak dil yadigârlarında ş - li şekilde geçen ve at-Tuḥfat'ta çifte şekil arz etmiyerek bu sesi sırf ج ile işaretliyen bütün kelimeleri de yukardaki misallere ilâveten ş - li kelimeler olarak okumalıyız. Sayıları bir düzineye yakın olan bu kelimeler arasında باحِيْكْ *beşik* 'couchette (petit lit); berceau'; قُوْجَاقْ *quşaq* 'ceinture'; يُوْمُجَاقْ *yumşaq* 'doux au toucher, tendre' ve diğerleriyle beraber bizi şimdi bilhassa alâkalandıran كىجى *kişi* 'homme' de bulunmaktadır.

4. Phil I'de *épçi* 'femme' kelimesi dolayısıyla BA'ın yerinde bir tesbitinden, bir de küçük bir dikkatsizliğinden bahsetmiştik. BA bu küçük dikkatsizliğin neden ibaret olduğunu anlamadığı için kendisinden Phil I'i tekrar okumasını rica ederiz.

5. Phil I'de söylediğimiz gibi *qara yovuz* terkinin sinoniması olan *qara yağız* terkinin BA'ın tercümesine girmemiştir. BA bu terkinin unutulmadığını, *qara yovuz* terkinin yanında onun mânası olarak Türkiye Türkçesinde 'karayağız' kelimesinin konulduğunu söylemektedir. Bu iddia kısmen yanlıştır. Çünkü *qara yovuz* terkinin Kıpçakçadaki sinoniması başka, aynı terkinin Türkiye Türkçesindeki mânası başkadır. *qara yovuz* kelimesinin yanında onun Türkiye Türkçesindeki 'karayağız' mânasının da konulduğundan at-Tuḥfat'ta bir *qara yağız* terkinin de bulunduğu hiç kimsenin aklına gelemez.

6. *yaşıl* kelimesi dolayısıyla bu kelimenin "Dizin,, - de bulunan bir yığın karşılıklarından en mühimmi olan ve Codex Cumanicus'ta geçen *yaşıl* (Grönbech) karşılığını görmemekte olduğumuzu söylemiştik. BA kelimeye birçok karşılık verdiğini söylemektedir. Bu itiraz metot bakımından tamamen yerinde değildir. Sözü geçen Kıpçakça kelimenin vocalismusu bazı mülâhazalara sebep olduğundan bilhassa Codex Cumanicus'un mütası çok mühimdir. Kelime Codex Cumanicus'ta geçmeseydi, o zaman BA evvelâ Arap harfli Kıpçak dil yadigârlarının mütalarını ve lüzum hâsıl olduğu takdirde diğer dil yadigârlarının ve lehçelerin kayıtlarını verebilirdi.

7. *yılmağay* 'imberbe' kelimesi dolayısıyla iki itirazda bulunmuştuk. İlk itirazımızın metni Cevap'ta tagyir edilmiş olduğundan dolayı okuyucuyu mevzuubahis olan yerin Phil I'deki ve Cevap'taki şeklinin mukayesesine davet etmekle iktifa etmekteyiz. İkinci itirazımıza gelince, bu, BA'nın Cevap'ında cevapsız kalmış ve onun yerine BA *yılmağay* kelimesinin, 'imberbe' diye mânalandırılmıyacağından, *imberbein* 'mutlaka sakalsız' demek olduğundan, halbuki *yılmağay* kelimesinin 'henüz sakalı çıkmamış genç' mânasında geçtiğinden bahsetmektedir. Bu iddiaya mukabele etmekten kendimizi müstagni addederiz. BA iyi bir Fransızca sözlük kullansaydı *imberbe* kelimesinin mânası hakkındaki sözlerini herhalde söylememiş olurdu.

8., 9., 10. Phil I'in bu maddeleri Cevap'a göre «sayıyı şişirmek için» yazılmıştır. Böyle bir telâkkiye karşı biz BA'dan sözü geçen maddelerin tekrar okunmasını rica ederiz. Nadir kelimelerin karşılıklarını vermek daima lüzumludur. Ancak bunların toplanması (bu maddelerde bununla meşguldük) *teñri* kelimesinin birçok lehçede geçen karşılıkların toplanmasından çok daha külfetli bir iş olduğunu biz de teslim ederiz.

11. Phil I'de BA'nın kitabında müphem olarak işaretlenen iki kelimeyi *yêgegen* ve *yêgici* olarak okumuştuk. İlk okuyuşumuzu Cevap da kabul ediyor, fakat ikincisini, *yêgici*-yi, el yazmasındaki kelime göya ancak *يديجي* olarak okunabilindiğinden, yani el yazmasındaki, *د*-in bizim izahımızda dikkate alınmadığından reddediyor. BA'nın bu itirazı varit değildir. Çünkü el yazmasının mevzuubahis olan yerinde *يديجي* sözü değil, *قيل ييجي* ve *قيل* kaydı bulunmaktadır. *yêgici* kelimesinin önünde bulunan *قيل* sözüyle ise Cevap'ın başka bir yerinde (90. s.) BA kendisi epeyce meşgul olmuştur (*قيل* hakkında 50. maddeye bakınız).

12. Cevap'ın bu maddesi söylediklerimizin dikkatle okunmadığını göstermektedir. Cevap'ın yanlışlarla ve Phil I'de söylediklerimizin tagyiriyle dolu olan itirazları hakkında Phil II'nin 3. maddesine bakınız.

13. Phil I'de *keçel* 'اجلح' kelimesinin sahife kenarına kaydedilen sinonimasının, yani *kel* kelimesinin BA'nın kitabına girmemiş olduğunu söylemiştik. BA sahife kenarında bulunan kelimeleri birçok elden geldik-

leri ve mânalandırma bakımından güçlükler arz ettiklerinden çok defa dikkat nazarına almadığını söylemektedir.

BA'nın bu izah tarzını pek tasvibedemeyiz. Aynı sahife kenarında bulunan ve elleri *kel* kelimesinin eliyle aynı olan *yılmanış* ve *solaq* kelimelerinin BA'nın tercümesine neden girmiş olduklarını anlamadığımız gibi, bir dil yadigarının naşiri mâna bakımından meseleler, güçlükler arz eden kelimeleri eserine almamasını daha az anlarız.

BA'a göre, kelimenin kitabına girmesini meneden bu mânalandırma güçlükleri *keçel* kelimesinin, Arapça *اجلح* karşılığına göre 'chauve' mânasında geçip herkesçe bilinen *kel* kelimesinin ise 'chauve par l'effet de la teigne' demek olduğundan ilerigelmektedir. Yani *kel* sözü *keçel* kelimesinin sinoniması değil, daha ziyade Arapça *اقرع* karşılığına göre mânası 'chauve par l'effet de la teigne' olan ve hemen *keçel* kelimesini takibeden *taz* kelimesinin sinoniması olmalıdır.

Her ne kadar bu itirazlar *kel* kelimesinin BA'nın tercümesine neden girmediğini izah etmediğinden cevapsız bırakılabilir mahiyette iseler de, at-Tuḥfat'ı tenvir bakımından bu iddiaya kısa bir mukabele zaruridir.

BA Arapça *اجلح* ve Arapça *اقرع* kelimelerini mâna bakımından kesin bir tarzda ayırdetmekte haklı olmakla beraber, aynı kesinliği Türkçe kelimelerin mânaları arasında tesbit etmek isterken galiba yanılmıştır. Çünkü meselâ Redhouse *keçel* sözünü 'chauve' ve 'chauve par l'effet de la teigne' olarak, *kel* sözünü 'chauve par l'effet de la teigne' ve 'chauve' olarak tanımakta, *taz* kelimesini ise ancak 'chauve' diye izah etmektedir. Türk lehçelerine gelince, bu sonuncu kelime hem 'chauve', hem 'chauve par l'effet de la teigne' olarak geçmektedir (Radloff: *taz, tas*). Demek ki *kel* kelimesi BA'nın iddiasına rağmen *keçel*-in sinoniması olabilir.

Cevap'ın 13. maddesinin sonunda, sanki *deus ex machina*, bizce Phil I'in bu maddesinde hiç temas etmediğimiz mefhum dairesi meselesinden de bahsedilmektedir. Aslen 14. maddeye ait olan bu meselelerin BA'ca yapılan tahlili, Phil I'de söylediklerimizin Fakülte Dergisi'nin tahrir heyetinin de dikkatini çeken bir tırnaklı metin tagyiri ile başlamaktadır. BA, bizim, Phil I'de, at-Tuḥfat müellifinden, onun «mefhum dairelerine yakın kelimeleri bir araya toplamakta» olduğunu söylediğimizi iddia etmekte ve «bu, çok kere böyle ise de, bazan değişiyor» gibi garip bir mukabelede bulunmaktadır. Mukabelesi gariptir, çünkü biz «at-Tuḥfat', Arap elifbesine göre hazırlanmış sözlüğü birer harf içinde birçok defa kelimeleri mefhum dairelerine göre de¹ vermekte» olduğunu söylemiştik.

14. Phil I'de *kel* kelimesinin BA'nın tercümesinde geçen 'çorak' mânasına itiraz etmiştik. Bu mefhum ilkin mevzuubahis mefhum dairesine uymamaktadır. Mevzuubahis yerdeki kelimelerin bir mefhum dairesine göre sıralanmamış olduğunu farz ettiğimiz takdirde, güçlükler yine halledilmez

¹ Ancak Phil II'de aralıklı olarak dizdirilmiştir.

gibi görünmektedir. Çünkü maalesef *kel* kelimesinin Arapça karşılığı olarak geçen *اسخ* kelimesinin Arapça sözlüklerde geçen *أسخ* 'être salin (sol)' fiiliyle karşılaştırılmasıyla — BA'ın yaptığı gibi — iş henüz halledilmemişti. BA'ın izahı ancak mânası kesin olarak tesbit edilmiş *اسخ* nomenini gösterdikten ve mânası böyle kesinleşmiş bir Türkçe *کال* kelimesinin Türk dil yadigârlarında veya lehçelerindeki karşılığını verdikten sonra hakiki bir değer kesp ederdi. Böyle bir tesbit ve böyle bir mukayese yapılmadıkça *کال* 'اسخ' kelimesi, evvelce de söylediğimiz gibi, halledilmemiş bir kelime kalmağa mahkûmdur.

15. *qılçır* 'louche' kelimesinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

16. Phil I'de *şapaklı* kelimesinin *çabaqlı* olacağını söylemiştik. Cevap ancak izahı Phil II'nin 3. maddesinde bulunan *ş — ç* okunuş meselesine temas ederek BA'ın *p*-li okunuşuna da itiraz ettiğimize hiç temas etmemiştir. Halbuki vocalisler arası *-p- > -b-* değişmesi Kıpçak lehçelerinin başlıca hususiyetlerinden biri olduğundan bu itirazımız bir Kıpçak dil yadigârının neşrinde dikkate alınmalı idi.

17. Phil I'de *sañray* kelimesinin Türk lehçelerinde mevcut birkaç karşılığını zikrederek bu karşılıkların BA'ın tercümesinde verilmesi de faydalı olurdu mülâhazasında bulunmuştuk. BA, bu karşılıklardan bir takım uzak Türk lehçelerinden alınmış karşılıklar gibi bahsederek bunların lüzumsuz olduğunu ileri sürüyor. Bu mukabele gayet mühim bir prensip meselesine temas etmektedir ki, ehemmiyetine binaen bu nokta üzerinde biraz durmak isteriz. Mevzuubahis olan karşılıklar bilhassa Kıpçak lehçelerinden alınmıştır. Bir Kıpçak dil yadigârının neşrinde Kıpçak lehçelerinin göz önünde bulundurulması gayet tabiidir ve bu ağızları «uzak [Türk] diyelekleri» olarak vasıflandırmak hiç de doğru bir hareket değildir. Bunlar uzak değil, bilâkis at-Tuhtat için en yakın lehçelerdir. Umumi bir kaide olarak, Kıpçak dil yadigârlarının neşrinde ilkin diğer Kıpçak dil yadigârları dikkate alınmalıdır. Bunların yanında, ikinci plânda, — bilhassa kelimelerin Ana-Türkçedeki şeklinin tesbiti gayesiyle— diğer Türk dil yadigârlarına ehemmiyet verilir. Üçüncü merhale olarak, bilhassa okunuşların sağlamlığı için, bugünkü Kıpçak lehçeleri¹ tetkik edilir. Kelimenin karşılığı bu lehçelerde bulunmadığı takdirde Kıpçak lehçelerine en yakın olan Sibirya lehçelerine,² orada da bir şey bulunmazsa, Oğuz³ veya Türki⁴ lehçelerine baş vurulur. Yani Kıpçak

¹ Kıpçak lehçeleri: Karaim, II. Kırım Türkçesi, Nogay, Karaçay, Balkar, Kumuk, Kazan Türkçesi, Mişer, Tepter, Başkurt, Kara Kalpak, I. Özbek, Kırgız, Kazak, Tobol Türkçesi, Tümen, Kurdak, Tura (L. Ligeti tasnifi).

² Soyot, Karagas, Koybal, Kaç, Sağay, Kızıl, Şor, Küyerik, Çolım, Kuğu, Tuba, Kumandı, Altay, Televüt, Baraba, Tölös (Ligeti tasnifi).

³ Türkiye Türkçesi, I. Kırım Türkçesi, Gagavuz, Türkmen (Ligeti tasnifi).

⁴ Tarancı, Türki, II. Özbek, Sart, III. Özbek (Ligeti tasnifi).

dil yadigârları için BA'nın "yakın,, sandığı Türkiye Türkçesi uzak bir lehçedir. Bu durumda tarafımızdan da Türkiye Türkçesine çok kere müracaat etmemiz bu lehçenin Kıpçak dil yadigârlarına olan yakınlığından değil, Türkiye Türkçesinin diğer Türk lehçelerine nazaran en iyi işlenmiş olduğundan ilerigelmektedir.

18. Cevap'ın bu maddesi yine Phil I' de yazdığımız cümlelerin tagyiri ile doludur. Phil I' de, *sağır* kelimesi dolayısıyla BA'nın «asıl nüshanın sahife kenarında bulunan kelimeleri okuyucusunu haberdar etmeden tamamen keyfi bir şekilde kâh asıl sözlük kelimeleri, kâh notlar arasına koymakta» olduğunu söylemiştik. BA bunun üzerine Cevap'ta başka şeylerden bahsederken sözlerini «Ne yapmalı bilmem?» cümlesi ile bitirmektedir. Bizce yapılacak iş, mevzu dışına çıkmaksızın itirazları cevaplandırmaktan ibaretti.

19. BA'nın okumadan geçtiği bir kelimeyi *kelegü* veya *kelegei* şeklinde okumuştuk. Cevap, bu okuyuşumuzu kabul etmemektedir. Ancak BA başka bir okuyuş veremediğinden eski fikrimizde bir istifham işaretiyle ısrar etmekteyiz.

Cevap'ın bu maddesinde Phil I'in «bu kelime birçok diğer dile de . . . .» cümlesinde *çok* kelimesiyle birlik kullandığımızdan ağır bir Türkçe hatasına düştüğümüz de ilâve edilmiştir. BA'a göre «bu cümle yanlıştır. Çünkü "çok,, kelimesi lâfzan tekil ise de, mâna bakımından çoğuldur. Bunun mevsufu da çoğul olmak gerektir. Dilimizde bu gibi yerlerde sıfat ile mevsuf arasında tekillik ve çoğulluk yönünden uygunluk aranır».

BA'nın bu tesbiti yanlıştır. Çünkü *birçok*, *birtakım* gibi belirsiz sayı isimleri attributumlu syntagmalarda geçtikleri zaman sayı bakımından pek çeşitli olarak kullanılmaktadır. *birtakım*-dan sonra mevsuf kelime çoklukta, *birçok*-tan sonra ise daha ziyade birlikte bulunmaktadır. BA'nın "bakışı ve denetlemesi,, altında meydana gelen Türkçe Sözlük'te bu iki kelime ile şu gibi cümleler görünmektedir: *birtakım insanlar*, *birtakım kitaplar*, fakat *birçok lâkırdıdan sonra* (80 ve 81. s.). Deny *birtakım müzevirler*, *birtakım hafiyeler*, fakat *birçok esir* gibi örnekler vermiş (350. §) ve bizi teyid etmiştir.

Bunlardan sonra BA'nın *birçok dile* cümlemizin hiç olmazsa keza yanlıştır diyeceğini ümid ederiz.

20. Phil I'de at-Tuḥfat'ın طوطا قى kelimesi dolayısıyla bu kelimenin Codex Cumanicus'ta kaydedilen *totaq*, *tōdaq* karşılıklarını dikkate alarak, doğru okunuşunun BA'nın tercümesinde geçen *tutaqlı* yerine *totaqlı* olacağını söylemiştik. Buna mukabele olarak BA bu kelimenin A b ū Ḥ a y y ā n ve İ b n M u h a n n ā sözlüklerinde de *u*-lu bir şekilde geçmiş olduğunu ileri sürüyor. Bu gibi müdafaaya karşı Phil II'nin 6. maddesinde de temas ettiğimizi söylemeliyiz. Burada Kıpçakça bir kelimenin vocalismusu şüpheli olduğundan bilhassa Codex Cumanicus'un şهادeti

esas tutulur, yoksa و-ları o, u, ö, ü olarak okunabilen Arap harfli dil yadigârları değil.

21., 22. *mayruq* ve *qulan* kelimesi dolayısıyla söylediklerimizin çok açık, Cevap'ın sözleri ise yersiz olduğundan, BA'dan bu maddelerin dikkatle okunmasını rica ederiz.

23. *aqsaq* kelimesine ait verilen karşılıkların lüzumsuz olduğu hakkında Phil II ve Phil I' in 1. maddesine bakınız.

24., 25., 26. Bu maddeler dolayısıyla Cevap şunları kaydediyor: «Maddeler metinde de karışıktır. Bunun çözümlenemeyeceğinin Halasi Kun da farkındadır. Cevaptan müstagni addediyorum».

Bizce, 24., 25. ve 26. maddelerdeki meseleler oldukça katf bir şekilde izah edilmişti. Bize, orada, *qulampara* ve *oğlançı* kelimelerinin Arapça karşılığı olarak geçen احداتی meselesinden başka mesele kalmadı gibi geliyor. O zaman halledemediğimiz bu meseleye gelince, احداتی kelimesi حدث 'jeune homme' kelimesinin çokluktaki احدات şeklinin nisbesinden başka bir şey değildir. Sufileri ve fütüvvet mümessillerini genç erkeklerle olan münasebetlerden korumak istiyen eserler bu münasebetten sohbet al-aḥdāt diye bahsederler. Buna göre احداتی bu gibi tembihlere kulak asmayan, at-Tuḥfat'ın tesbitine göre *qulampara* veya *oğlançı* olan *pédéraste* bir erkektir.

27. Phil I'de تُوْبَا بَيْتِي terkihi dolayısıyla ilkin bu terkinin birinci kısmını teşkil eden kelimenin BA'nın tercümesinde geçen *tüpe* şekli yerine, kelimenin Kıpçak lehçelerindeki karşılıklarının ö-lü bir şekil arz ettiklerinden ve -p- > -b- değişmesi Kıpçak lehçeleri hususiyetlerinden olduğundan (16. maddeye bakınız), *töbe* olacağını söylemiştik.

BA bu kelimenin Kaşgarlı sözlüğünde (C. Brockelmann) ü-lü bir şekilde geçtiğini ileri sürüyor. Maalesef BA'nın bu itirazı Kaşgarlı sözlüğünün bir Kıpçak dil yadigârı olmadığından başka bu yadigârın ötresi ö olarak da, ü olarak da okunabildiğinden hiçbir şey ifade etmiyor. Keza BA tarafından, p-li okuyuşunun müdafaası için verilen cevap da çürüktür. Abū Ḥayyān veya İbn Muḥannā sözlüklerinin naşirleri meşgul oldukları eserlerin ب- sini (پ yoktur!), belki de Türkiye Türkçesinin tesiri altında, p diye okumuşlarsa da, bu yanlış okuyuş Kıpçak ağızlarının -p- > -b- değişmesi keyfiyetini ve at-Tuḥfat تُوْبَا kelimesinin *tüpe* değil de, *töbe* olarak okunacağı hakikatını değiştiremez. Zaten bu mevzuda bir münakaşa açılmasının imkânsız olduğunu p-leri b-lerden kesin bir şekilde tefrik eden Codex Cumanicus'un *tebe* [teba/tebe] 'Scheitel und Kopfhaare' (Grönbech) kaydı çok güzel bir şekilde göstermektedir.

Fakat Cevap'ın *beyni* sözü dolayısıyla de bazı itirazları vardır. BA'a göre, bu iki kelime bir terkip teşkil etmekten ziyade iki sinonima,

yani iki ayrı kelime olarak telâkki edilmelidir. BA'ın bu mülâhazasını teyid etmek maksadiyle getirdiği deliller bizi hiç tatmin etmemektedir. Çünkü bu terkip bir Arapça kelimenin iki Türk sinoniması olsaydı at-Tuhfat müellifinin âdetince aralarına bir و konulurdu. Halbuki böyle bir و yoktur. Bundan başka, *beyin* kelimesinin sonunda geçen 3. şahıs mülkiyet takısı da bu kelimenin herhalde bir terkibe mensup olacağını ve böylece BA'ın mülâhazasının pek vârit olamayacağını göstermektedir. Nihayet mâna bakımından *töbe beyni*, Arapça karşılığı olan ام الراس le aynı şeyi ifade etmektedir.

28., 29. Cevap'ın bu birleştirilmiş maddeleri BA'ın münakaşasını yaptığı yazıları ne kadar sathi bir şekilde olduğunun canlı bir delilidir.

Cevap'ın bu maddesi şöyle başlıyor: «"Yelge,, ve "çege,, kelimele-
rinin "yelke,, ve "çeke,, okunacağını uzak Türk diyeleklerini tanık göstererek iddia ediyor». Phil I'deki okuyuşumuzun *yelke* ve emendatio kaydiyle ya *çelke* veya istifham işaretiyle *çeke* (?) şeklinde verildiğini, BA'a göre «uzak Türk diyelekleri» olarak geçen lehçelerin ise Kıpçak lehçelerinden Kazakçanın ve Kazan Türkçesinin olduğunu tekrar edebiliriz.

Fakat Cevap'ın tuhafıkları ancak yukarıda temas ettiğimiz cümleden sonra başlıyor. Çünkü BA *yelge* ve *çege* okuyuşlarına karşı tarafımızdan ortaya atılan *yelke*, *çelke* (?), (*çeke* ?) okunuşlarına temas ederek itirazlarına şöyle devam ediyor: «Yukarıda 16 ncı maddede Kıpçakça "k,, ların yumuşuyarak "g,, olduğunu iddia etmektedir. Burada da aksini söylemektedir. Artık bizim bir diyeceğimiz yok: hükmünü okuyanlar versin». Fakat okuyucular Cevap'ı ve Phil I'in 16. maddesini okudukları takdirde, orada her hangi bir *k*-nin değil, ancak vocalisler arası *-k*-lerin yumuşamış olduğu hakkındaki kayıtlarımızı okuduktan sonra BA'ın bu itirazının sözlerimizin tagyirinden başka bir şey olmadığına kanaat getireceklerdir.

30. *qulaq* ve *qoltaq* kelimelerinin verilen karşılıklarının lüzumsuz olduğu hakkındaki kanaatimizde ısrar ediyoruz. Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

31. Phil I'in bu maddesine Cevap'ta hiç temas edilmemiştir.

32. Bu madde münakaşaya sebep vermiyen nadir maddelerden biridir.

33. Evvelâ BA'dan Phil I'in 33. maddesinin dikkatle okunmasını rica ederiz. Cevap'ın *البه* kelimesini Asım Efendi'nin tercümesinde 'hayvanın kıcı ve sağrısı', 'koyun kuyruğu' diye bulunur kaydına gelince bu kaydın mülâhazamızı değiştirecek bir mahiyet taşımadığını söyleyebiliriz. Çünkü Arap *البه* kelimesinin bizce verilen 'queu grasse de certains moutons' mânası yalnız Belot sözlüğünde değil, başka Arap sözlüklerinde de (Biberstein-Kazimirski) biricik mâna olarak geçmektedir. Biz burada Belot sözlüğünün şahadetine (tabîî BA'ın tahmin ettiği sebeplerden tamamen başka sebepler dolayısıyla) bilhassa ehemmiyet atfet-

mekteyiz. Zira Belot sözlüğü mütevazı başlığına (*à l'usage des étudiants*) rağmen kelime haznesi zengin, iyi bir el kitabı olmaktan başka onu diğer Arapça sözlüklerden ayırdeden bir üstünlüğü de vardır. Bu üstünlük Suriye Arap ağzının kelimelerini vermesinden ilerigelmektedir. Şimdi, at-Tuḥfat'ın bütün ihtimallere göre Suriye'de hazırlanmış olduğunu söylersek, at-Tuḥfat'ın halinde Belot sözlüğünün neden büyük bir kıymeti olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Yukarda at-Tuḥfat'ın menşei hakkında ortaya attığımız mülâhazayı teyid etmek için, bu yerin Suriye olduğunu gösteren delilleri de kısaca arz etmek mecburiyetindeyiz. Bu meselenin izahı için, BA tercümesinin at-Tuḥfat'ın Mısır'da meydana gelmiş olduğunu iddia eden fikri (XIII. s.) ayrı bir sebep teşkil etmektedir.

at-Tuḥfat'ın hazırlandığı yer hakkında eserin müellifi, bir izahta bulunmamıştır. Buna rağmen eserin bazı hususiyetlerinden Suriye'de yazıldığı anlaşılıyor.

Bu bakımdan, dolayısıyla değerlendirilebilen hususiyetlerden birini at-Tuḥfat gramer kısmının misalleri arasında şehir isimlerinden yapma ethnikonlar teşkil etmektedir. Bu ethnikonlara temel vazifesini gören şehir isimleri arasında Suriye'de bulunanları, bilhassa Halep ve Şam, nispet bakımından bir ekseriyet teşkil etmektedir. Hattâ bu isimler arasında Safad gibi küçük bir kasabanın ismi de bulunmaktadır. Buna mukabil, Suriye dışından ancak bir şehir (شهر), sadece bir misalde, zikredilmektedir.

at-Tuḥfat'ın Suriye'de yazıldığını ethnikonlardan daha kesin bir şekilde ifade eden diğer bir hususiyet at-Tuḥfat'ta geçen birçok Türkçe ismin veya fiilin Arapça karşılığının edebî dil yerine Suriye Arap ağzının mânalarında verilmiş olması hususiyetidir. Bu hususiyet bazan o kadar ileri gidiyor ki bir-iki Türkçe kelimenin Arapça karşılığı olarak zikredilen kelime ancak Suriye ağzından bilinmektedir. Bugünkü Arap ağzlarının tetkiki, Türk lehçelerinin tetkiki kadar ileri bir seviyede bulunmamakla beraber, at-Tuḥfat Arapçasının Suriye ağzına kaçan bu nevi hususiyetleri yine de ifadeyi haizdir. at-Tuḥfat'ın bu zümreden olan Arapça kelimeleri Belot'nun sözlüğünde umumiyetle Suriye halk ağzına ait kelimeler gibi geçmektedir. Dozy'nin Supplément'ında ise aynı kelimelerin yanına, hemen hemen istisnasız bir Bc., veya bir M. işareti ilâve edilmektedir. Dozy sözlüğünün Bc. işareti naşiri olan A. Caussin de Perceval sayesinde Suriye ağzını geniş ölçüde ihtiva eden¹ ve ilk müellifi Boethor olan Fransız-Arap sözlüğünün kısaltmasıdır. Dozy'nin M. işareti ise Buḥrus al-Bustānî tarafından telif edilen ve klâsik Arap dilinden maada klâsik olmyan dili de göz önünde bulunduran ve bilhassa Suriye ağzından çok malzeme veren² meşhur Muḥîṭ al-muḥîṭ sözlüğünün kısalt-

¹ Boethor, Dictionnaire français-arabe. ij. s.

² Dozy, Suppl. XI. s.

masıdır. at-Tuĥfat'ın ancak Suriye ağızında mevcut Arapça kelimeleri içinse Barthelémy'nin bu ağız ile meşgul olan lûgati¹ de faydalıdır. Söylediklerimizden zımnen şu nokta da anlaşılıyor ki, at-Tuĥfat'ın bu nevi Arapça kelimeleri klâsik sözlüklerde (Asım Efendi, Biberstein-Kazimirski) ya hiç geçmiyor, yahut —geçtikleri takdirde — içlerinde bizi alâkadar eden *vulgaire* mâna bulunmuyor.

at-Tuĥfat'ın Suriye Arapçasının kelimeleriyle izah edilen Türkçe kelimelerinden, nümune olsun diye, şunları zikredebiliriz:

çaya 'étourdi, espiègle' بَط — Belot: بَط (langage vulgaire) 'étourdi, espiègle'; Dozy, Suppl. بَط. *çaya* kelimesinin Türkçe karşılıkları: *çaya* [Kazan Türkçesi] 'lebhaft, flink, gewandt' (Balint, Kazani-tatar nyelvtanulmanyok [Kazan Tatarcası hakkında araştırmalar] II, 89. s.). *çaya* kelimesinin BA'nın tercümesinde klâsik Arap sözlüklerinden çıkardığı 'döşeme, kaldırım' (adı geçen eserin *şaya* maddesi) mânası yanlıştır.

çörçek 'devinette' حَزْوَرَة — Belot: حَزْوَرَة (langage vulgaire) 'énigme, chose à deviner'. *çörçek* kelimesinin Türkçe karşılıkları: *çürçek* [Türkiye Türkçesi] 'Erzählung, Märchen' (Radloff); *çörç'âk* [Troki Karaimcası, Tarancı] 'das Sprichwort' (Radloff); *çörçek* [Tarancı] 'die Rederei, das Phrasenmachen' (Radloff). *çörçek* kelimesinin BA'nın tercümesinde verdiği 'arık deve' (adı geçen eserin *şürşek* maddesi) mânası yanlıştır.

tam 'goutte (d'eau)' نَقْطَة — Belot: نَقْطَة (langage vulgaire) 'une goutte (d'eau, de sang)'; Dozy, Suppl. نَقْطَة maddesi; A. Zajackowski, Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks. 49. s. *tam* kelimesinin Türkçe karşılığı: *tam* [Kıpçakça] 'yağmur damlası' (Kitâb al-idrâk).

qayışqa 'croupière' قَوْش — Belot: قَوْش (langage vulgaire) 'croupière'; Dozy, Suppl. قَوْش. *qayışqa* kelimesinin Türkçe karşılığı: *quyşqan* [Kumanca] 'Schwanzriemen' (Grönbech). *qayışqa* kelimesinin BA'nın tercümesinde klâsik Arap sözlüklerinden çıkardığı 'cüce' (adı geçen eserin *kayışka* maddesi) mânası yanlıştır.

qurunçuqa 'croupière' قَوْش — Belot: قَوْش (langage vulgaire) 'croupière'; Dozy, Suppl. قَوْش. *qurunçuqa* kelimesinin BA'nın tercümesinde klâsik Arap sözlüklerine dayanan 'cüce' (adı geçen eserin *kurunçuka* maddesi) mânası yanlıştır.

qırav 'givre' زَمِيْتَا — Barthelémy: *zammête* 'givre' du syr. *zemmaybâ* 'givre'. *qırav* kelimesinin Türkçe karşılıkları: *qırau* [Kazak,

¹ Dictionnaire Arabe - Français, Dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem. Paris, 1935 - 1936.

Baraba, Kazan Türkçesi, Kumanca] 'der Reif' (Radloff); *qırov* [Kumanca] 'idem' (Grönbech).

tenrütke 'tronc d'arbre, souche' قرمه — Belot: قُرْمَة (langage vulgaire) 'tronc, souche, chicot d'un arbre abattu'; Dozy, Suppl. قرم maddesi. *tenrütke* kelimesinin Türkçe karşılıkları: *tönertke* [Kıpçakça] 'tronc d'arbre, souche' (Zajaczkowski, a.e. 52. s.; kelimenin muhtemel Türk. ailesi de aynı yerde zikredilmektedir). *tenrütke* kelimesinin BA'nın tercümesinde klâsik Arap sözlüklerine dayanan 'develerin burnu üzerine yapılan im, işaret' (adı geçen eserin *tenrütke* maddesi) mânası yanlışır.

Bu zümreye mensup olan fiillerden de birçok misal zikretmek belki bundan da kolay olurdu. Böyle olmakla beraber bu birkaç misalin at-Tuḥfat'ın Suriye'de yazılmış olduğunun veya at-Tuḥfat müellifinin Suriye Araplarından neşet ettiğinin ispatı için yeter delil olarak telâkki etmekteyiz.

34. Cevap'ın bu maddesi birçok suitefehhüm arz ettiğinden BA'dan evvelâ Phil l'in 34. maddesinin tekrar okunmasını rica ederiz. Biz sözü geçen maddede at-Tuḥfat'ın *boz* kelimesinin, bu kelimenin Arapça karşılığını dikkat nazarına alarak, 'gris, grisâtre' mânasından başka bir 'blanc' mânasını da haiz olduğunu söylemiştik. Bu ikinci mânanın mevcudiyetini al-Ḳavānīn müellifi kelimenin Arapça karşılığı olarak ابيض (Belot: 'blanc') verdiği zaman teyidemişti. al-Ḳavānīn'in bu kaydını bu eseri işliyen (BA'nın zannettiği gibi tercümesini yapan) Telegdi de bu şekilde anlamış ve yazısının sonundaki indexte *boz* kelimesinin yanına ancak onun 'weiss (Pferd, Maulesel, Esel)' mânasını koymuştur (307. s.). Bütün bunlar belki BA'ı tatmin etmiyebilir, çünkü BA, at-Tuḥfat kelimelerinin mânasını «kullanışa», yani Türkiye Türkçesindeki kullanılışlarına göre tesbit etmektedir. Bittabi BA'nın bu usulü çok yanlışır. Çünkü *boz* kelimesi Türkiye Türkçesinde 'beyaz' mânasını haiz olmasa bile, Kıpçak lehçelerinde böyle bir mânada geçmesi pekâlâ mümkündür. Nitekim Kırgızlar arasında *boz* kelimesi at rengi olarak 'blanc' mânasında geçmekte, 'gris, grisâtre' mânasına ise ikinci mâna olarak raslanmaktadır (S. M. Abramzon: Sovetskaya Êtnografiya [1946] 3 128).

35. Cevap'ın bu maddesi BA'a göre tenkidin ancak kötüleyici bir maksatla yazılabilir düşüncesini güzelce göstermektedir. Tenkid edilen tarafından meydana konulan hakikatı tenkidci yeni mütalarla desteklemek arzusunda bulunabileceğine BA inanmamaktadır. Halbuki 35. maddeyi biz bu gaye ile yazmıştık.

36. at-Tuḥfat'ın ايكُر 'كور' kelimesini izaha çalışırken, Kıpçakça karşılıklarını zikretmiştik. Bu karşılıklar BA'ı tatmin etmemiş olsa gerek, çünkü Cevap'ta Kitâb al-idrâk'ın, الايكُر 'كُر' kaydını «uzak tahmin» olarak zikretmiştir. Biz bu fikre pek iştirak edemeyiz.

37. at-Tuḥfat'ta at rengi olarak geçen *al* kelimesinin Arapça karşılığı olan اشقر kelimesinin 'alezan', yani 'al' diye tercüme edileceğini Cevap'ın izahlarından sonra kabul etmekteyiz. Buna göre, Kitāb al-id-rāk'in Cafer oğlu neşrindeki *al* kelimesi de 'doru at' mânasıyla değil, fakat 'al donlu at' olarak tercüme edilmelidir. Aynı şekilde Tarcu-mān'da da geçen bu kelimenin (BA'ca 'al' mânasına karşılık olarak alınan) 'rothbraun' mânası da 'fuchs' diye tashih edilmelidir.

38. Phil I'de *yovurluq* kelimesinin Kıpçak lehçelerinden verilen karşılıklarını Cevap her hangi küçük bir Türk "diyeleğinin," bir kelimesi cümlesi ile baştan savarken (bunun yanlışlığı hakkında Phil II'nin 17. maddesine bakınız), kelimenin Arapça karşılığı olan امازين kelimesi hakkında verilen mühim kayıtlarımıza temas bile etmemiştir.

39. Cevap'ın bu maddesine göre *yovurluq* kelimesinin *govuzluq* şekli bir tertip hatasıdır.

40. BA at-Tuḥfat *toğa* kelimesinin 'agrafe, boutonnière, ganse = Türkiye Türkçesi toka' mânaları yanında bir 'boucle (de harnais?) = Türkiye Türkçesi halka (koşum halkası?)' mânasını da haiz olduğuna ait sözlerimize¹ itiraz etmektedir. Bu itiraz *toğa* kelimesinin yanında, sahife kenarında bulunan ve bizce okunuşu والحلقه كذلك olan, fakat BA'ca اللجام كذلك olarak okunan kayda dayanmaktadır. Sonra, BA, tarafımızdan zikredilen bir mütayı da dikkat nazarına almamıştır. Codex Cumanicus'tan aldığımız bu mütaya göre, Kıpçakça *toğa* kelimesinin 'Schnalle = toka' mânasından başka 'Ring am Zaumzeug = gem halkası' (Grönbech) mânasına da kullanılmıştır.

Biz Codex Cumanicus tarafından da bu kadar güzel bir şekilde teyidedilen والحلقه كذلك okuyuşumuzdan şüphe etmemekteyiz. Zaten haşiyenin ancak bu şekilde okunabileceğini bizzat at-Tuḥfat da göstermektedir. Çünkü *toğa*, *toqa* kelimesi yalnız at-Tuḥfat'ın mevzu bahis yerinde değil, başka yerlerinde de geçmektedir (meselâ 16 v, 12 v s.). Birinci yerde (7. satır) kelime bir Arapça رزّة (Biberstein-Kazimirski: 'boutonnière ou gause dans laquelle entre le bouton') karşılığı ile geçerken, ikinci yerde (3. satır) karşılık olarak BA'nın itiraz ettiği حلقه kelimesi verilmiştir. Burada geçen *toqa* kelimesinin meşgul olduğumuz maddenin *toğa* kelimesiyle aynı kelime olduğu hakkında en ufak bir şüphe bırakmamak için, bu *toqa* kelimesinin yanında BA'nın tercümesine girmemiş ve okunuşu والمحبس والرزه و الايزيم و التال مثل التال 'ganse de soie' Dozy, Suppl.; ايزيم 'agrafe avec sa porte' Dozy, Vêtem.; نخبس 'anneau, jone' Dozy, Suppl.) olan bir haşiyeye de bulunmaktadır.

¹ Phil I'deki mânalaudirmamız şimdikişine benzemekle beraber bir tertip hatasını ihtiva etmektedir!

Cevap'ın Türkiye Türkçesinde *toka* ancak böyle mânada, *halka* ise ancak şöyle mânada geçiyor ve iki mânâ birbiriyle karıştırılmıyor merkezinde olan itirazlarına gelince, bunlara büyük değer atfedemiyecemizi söyleyebiliriz. (Bu mesele hakkında Phil II'nin 17. ve 34. maddelerine bakınız.)

Keza BA'ın *toğa* kelimesi Kitâb al-idrâk'te ancak bir *اِزِم* karşılığıyla zikredilmiştir, diyen itirazı da pek büyük bir şey ifade etmiyor. Çünkü aynı kelimenin Kıpçak dil yadigârlarının bazılarında daha çok, bazılarında ise daha az mânâ ile geçtiği hakkında pek çok misal vermek mümkündür.

41. Phil I'de at-Tuḥfat'ın *اس مورط* kelimesi dolayısıyla, bu kelimenin *mort* okunuşuna ve 'temel' mânasına itiraz ederken, kelimenin belki *gurt* şeklinde okunabileceğini ortaya atmıştık. BA, Cevap'ında katî bir hüküm gibi gösterdiği bu tahminimizi kabul etmiyerek, açık bir şekilde söylememekle beraber, tercümesindeki mânalandırma üzerinde ısrar ediyor gibi görünmektedir. Halbuki ısrarının yersiz olduğunu, gözümüze çarpmamış kayıtlar sayesinde, bugün katî bir şekilde söyleyebiliriz. Bu yeni kayıtlara göre, biz bu kelimeyi bugün *murt* olarak okuyup Arapça karşılığı olan *اس* kelimesini ise 'myrte' (Bocthor: *آس*) olarak mânalandırmaktayız. Okuyuşumuzun ve mânalandırmamızın doğruluğunu *murt* kelimesinin Türkiye Türkçesinde geçen karşılıkları (*murt* 'mersin' Anadilden Derlemeler; *murt* 'mersin ağacı ve meyvası; yeni doğmuş çocuğun başına ekilen kokulu ve nebatî bir toz' Söz Derleme Dergisi) güzel bir şekilde ispat etmektedir.

42., 43. *arslan*, *qıyan* kelimelerinin verilen karşılıklarının lüzumsuz olduğu hakkındaki kanaatimizde ısrar ediyoruz. Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

44. *آا ناز* kelimesini Cevap'tan sonra dahi "müphem," kelimeler arasına koymalıyız. BA «Ne olurdu, Halasi Kun bir tanecik olsun bizim kesin olarak çözümliyemediğimiz bir şeyi çözümleyiverseydi !?!» cümlesine gelince, kendisine 11., 21., 22., 41., 46., 48., 51., 55., 81., 88., 92., ... maddelere baksınlar ricasıyla mukabele ederiz.

45. Phil I'de *ıtaqaz* 'flamant' kelimesinin Kıpçak dil yadigârlarında ve Kıpçak lehçelerinde geçen karşılıklarını yermiş, aynı zamanda kelimenin tam mânasını zikretmiş olduğumuz halde Cevap'ta bunlar dikkate alınmaksızın, bu kayıtların «numara doldurmak» için yazılmış oldukları iddia edilmektedir.

46. Phil I'de BA'ın tercümesinde çözülmeyen geçen *abraş* 'bergeronette' kelimesinin okunuşunu verdikten sonra Arapça karşılığı olarak verilen kelimenin mânasını tesbit ve Türkçe kelimenin Türk lehçelerindeki ailesine işaret etmiş ve *abraş* kelimesinin *indexe* alınmadığını söylemiştik. Cevap bu kelimenin *indexe* girmediğini itiraf ederek kelime dolayısıyla ortaya attığımız asıl meseleyi, yani kelimenin verdiğimiz

mânasını (BA'ın tercümesinde bir istifham işareti bulunmaktadır) ve diğer tesbitlerimizi sükûtle geçmektedir.

47. Bu madde BA *polémie* usullerinin canlı bir misalidir. Phil l'de *sağsağan* kelimesinin 'pie' (عقمق) mânasından başka, onun ابو زريقی şeklindeki ikinci karşılığını dikkat nazarına alırsak, 'geai' (Belot) mânasında da geçtiğini söylemiştik. Cevap, bunun üzerine (ابو زريقی) kelimesinin Belot sözlüğünde 'geai' mânasından başka 'corbeau' mânasında da geçtiğini zikretmekte, bu 'corbeau' mânasının doğru olup olmadığı hakkında birçok fikir yürütmekte, Belot sözlüğü gibi bu kadar yeni ve bu kadar küçük bir sözlük tarafından yalnızca "sevk edildiğimden,, dolayı bana eseflerini bildirmektedir.

Cevap'ın bu itirazını tamamen yersiz görmekteyiz. Bir kere, Phil l'de 'corbeau' mânasından hiç bahsetmedik. Bu 'corbeau' meselesini ele almayı bu yüzden pek lüzumsuz görmekle beraber usulen hiç olmazsa *sağsağan* kelimesinin 'pie' ve 'geai' mânalarını tetkik etmek başka ve Belot sözlüğünün (ابو زريقی) maddesi altında kaç tane mâna vardır sualini yine başka bir meselenin mevzuunu teşkil ettiğini söylemeliyiz. Phil l'de bizi alâkadar etmiş olan 'geai' mânasına gelince, bu mânanın, BA'ın Belot sözlüğüne karşı tamamen sebepsiz bir itimatsızlık (33. maddeye bakınız) duyduğu için, yalnız bu sözlükte değil, Dozy sözlüğünde de geçtiğini (ابو زريقی 'geai') söyleyebiliriz.

48. Phil l'de BA'ın çözemediği *yabbaq* kelimesinin okunuşunu verdikten sonra Arapça karşılığının mânasını ve Türkçe kelimenin karşılıklarını vermiştik. Cevap, sözlerimizi Fakülte Dergisi tahrir heyetinin de gözüne çaracak şekilde tagyir ettikten sonra, Phil l'de hiç geçmeyen bir okunuşla uzun münakaşalar yaparak *yabbaq* kelimesinin mânalandırılmasından, hiç bahsetmemektedir.

49. Phil l'de *tûbe(?)qaz* terkininin mânalandırılmasını kabul etmekle beraber, terkinin Türkçe karşılıkları çıkıncaya kadar onu ancak kısmen halledilmiş bir terkip olarak telâkki edebileceğimizi söylemiştik. Bu mülâhazamız Cevap'ta «sayı doldurmak için yapılan bir numara» diye vasıflandırılmasına rağmen biz, bu mülâhazamızda ısrar etmekteyiz.

50. Phil l'de *igne* 'iğne' kelimesi hakkında şunu söylemiştik: «Bu kelime hakkında yazılan 28. nottan "Türkmenler buna iğne... derler,, ibaresi yerine "buna igne de derler,, konmalıdır, çünkü Arapça metin Türkmenlerden hiç bahsetmemektedir».

BA bu sözlerimize itiraz ederken itirazlarına mesnet olarak Cevap'ın 90. sahifesinde söylediklerini ileri sürmektedir. Cevap'ın bu sahifesi at-Tuḥfat'ın Türkmen kelimelerine ait olup bu kelimelerin at-Tuḥfat müellifince eserin önsözünde temas edilen (2r) işaretleme meselesini tetkik etmektedir. at-Tuḥfat müellifince vadedilen bu işaretleme, kendisince Türkmençe sayılan her kelimenin önüne bir و قيل ibaresinin ilâve edilmesinden ibaret olacaktı.

Şimdi, Cevap at-Tuḥfat önsözünün mevzu bahis olan yerini anlamadığımızı ve bunun için 50., 106., 126. ve 127. maddede geçen kelimelerin Türkmençe oluşuna haksız şekilde itiraz ettiğimizi, çünkü bu kelimelerin önünde bir *وقيل* ibaresinin bulunduğunu, bu ibarenin ise at-Tuḥfat'ın önsözüne göre önünde bulunduğu her kelimenin Türkmençe olmasına delâlet ettiğini söylemektedir.

Cevap'a karşılık olarak, ilkin at-Tuḥfat önsözünün *وقيل* ibaresine bağlı meselelerin at-Tuḥfat neşriyle meşgul olalıdan beri meçhulümüz olmadığını söyleyebiliriz. Buna göre, Phil I'de «Türkmenler buna iğne derler» cümlesi yerine «buna iğne de derler» cümlesini tavsiye ettiğimiz zaman bunu, BA'nın farz ettiği gibi sebepsiz, veya yanlışlıkla yapmadık. Bilâkis, at-Tuḥfat sözlüğünün *وقيل* işaretinin Türkmenlerle alakası olup olmadığı meselesinin hallinde bazı güçlükler var olduğundan çok şuurlu bir şekilde yapmıştık. Maalesef bu güçlükler kısmen bugün de mevcuttur.

Bu *وقيل* işaretinin değeri hakkında BA'la aramızda vaktiyle çok farklı olan mülâhazaların tetkikine ve yukarda işaret edilen güçlüklerin tahliline geçmeden evvel, Cevap'ın itiraz ettiği dört maddeden bu meselelerle alakaları olmadığı için ikisini tamamen, birisini ise kısmen münakaşadan çıkarmak mecburiyetinde kaldığımızı kaydedebiliriz.

Münakaşa malzemesinden ilkin 126. madde çıkarılmalıdır. Çünkü bu maddede tetkik edilen *bayan-* fiili önünde at-Tuḥfat'ta *وقيل* kaydının bulunmadığını, kelimenin BA'nın tercümesinde de Türkmençe kelime olarak geçmediğini (*bayan-* maddesine bakınız), ve kelime dolayısıyla Phil I'de bittabi bizim de, kelime Türkmencedir veya değildir gibi bir kayıt koymadığımızı söylemeliyiz.

106. maddede geçen *qaqı-* fiilini de münakaşa malzemesinden çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu fiil yanında at-Tuḥfat'ta (5 v) hiçbir *وقيل* ibaresi görünmediğinden bu fiili—BA'nın *وقيل* hakkındaki mülâhazasını kabul ettiğimiz takdirde bile—Türkmençe olarak gösteremeyiz. Buna göre, BA'nın kitabında bu kelimenin hem tercümede, hem indexte Türkmençe olarak geçmesi basit bir yanlıştan başka bir şey değildir.

50. maddedeki *iğne* kelimesi de münakaşa malzemesinden silinmelidir. Çünkü bu kelime at-Tuḥfat'ın asıl metninde değil, ancak sonradan yazılan haşiyelerde bulunmaktadır. at-Tuḥfat müellifinin va'dini yerine getirilmiş bir vait olarak kabul etsek bile, bütün haşiyelerin *وقيل* 've deniliyor' ibaresi ile beraber bulunan kelimelerin Türkmençe oluşuna kani olmak hiç de doğru bir faraziye olamaz. Bilhassa Arapça eserlerin tam haşiyelerinde *وقيل* veya *ذکر* gibi kayıtların ne kadar sık geçtiğini düşündüğümüz zaman! Fakat haşiyelerin *وقيل* ibaresi ile işaretlenmiş kelimelerini gözden geçirdiğimizde de böyle bir faraziyenin

muhtemel bir faraziye olmadığını kolayca anlıyabiliriz. Haşiyelerin وقيل ile geçen, sayıları takriben yirmi kadar kelimesi arasında, bir-iki istisnadan başka, diğer kaynaklara nazaran Türkmenliğinin, yani Oğuz lehçelerine ait olmasının veya Kıpçak lehçesine ait olmamasının ispatı mümkün olmıyan kelimeler geçmektedir. Hattâ haşiyelerin وقيل işaretleri bazan asıl metnin وقيل işaretleriyle tam bir tezat halinde bulunmaktadır. Meselâ haşiyeler وقيل işaretini *yıla* - fiili önünde kullanırken (8 r), asıl metin onu *yıla*- önünde değil, sinoniması *yığla*- önünde kullanmaktadır (37r 3-4).

Demek oluyor ki münakaşa malzemesi olarak ancak at-Tuḥfat'ın asıl metninde mevcut, aynı zamanda وقيل işaretini de haiz ve at-Tuḥfat müellifinin va'di dikkate alındığı takdirde Türkmençe oluşlarından bahsedilebilen iki kelime kalmaktadır: *-qaq-* (106. madde) ve *begen-* (127. madde) fiilleri.

Bu malzeme hakkında şunları söyleyebiliriz:

at-Tuḥfat'ın şimdiye kadar basamadığımız *éditionu* ile meşgul olurken eserin asıl metninde وقيل ile işaretlenen bütün kelimelerin listesini hazırlamıştık. 100-den biraz fazla bu çeşit kelimeyi ihtiva eden bu listede kelimelerin yarısı hakikaten Türkmençe, daha doğrusu Oğuzcaya has hususiyetler arz ettiklerinden bu keyfiyeti at-Tuḥfat müellifinin önsözünde söylediklerinin doğrulanması olarak telâkki edebiliriz. O zaman, ve hattâ Phil I'i yazdığımız sırada, bu delilleri kabul etmedik. Çünkü at-Tuḥfat'ın وقيل ile işaretlenen kelimeleri diğer Kıpçak dil yadigârlarının Türkmençe olarak kaydedilen kelimeleriyle hemen hemen hiç birleşmemekteydi. Bilhassa 100-e yakın Türkmençe kayıtlı kelime veren Tarcumân'ın şهادeti ağır basıyordu. Bundan başka, Arapça olarak tanzim edilen eserlerde وقيل gibi sözlerin ne kadar sık geçtiğini, bu kelimenin at-Tuḥfat sözlüğünde de Türkmenlerle katiyen alâkası olamıyan cümlelerde (meselâ *زایدا أَرَطِيقٌ وَقِيلٌ فِي الزَّوْجِ الَّذِي هُوَ ضِدُّ الْفَرْدِي جَافَتْ* (17 v 6-7) bulunduğunu, bir de müellifinin önsözüne rağmen at-Tuḥfat kelimelerinin bazılarında *تَرَكَان* (20 r 7), *تَرَكَانِي* (10 v 9) gibi işaretlerinin mevcut olduğunu dikkat nazarına aldığımız zaman pek tabii olarak at-Tuḥfat'ın وقيل işaretine pek büyük bir değer atfedemedik, yani önsözün va'dini kuvveden fiile çıkarılmamış bir vait olarak telâkki ettik.

Demek ki menfi nokta-ı nazarımızın başlıca sebebi işaretlemenin belirsizliğinden başka at-Tuḥfat'ın وقيل -lı kelimelerinin diğer Kıpçakça dil yadigârlarında bir-iki istisnadan sarfınazar Türkmençe kaydiyle geçmeyişi, bir de bu yadigârlarda Türkmençe olarak işaretlenen kelimelerin at-Tuḥfat'ta umumiyetle وقيل -lı olmayışı idi.

Ancak BA'ın Cevap'ıyla meşgul olduğumuz ve bu meseleyi tekrar ele aldığımız zaman mülâhazamızı değiştirir bir hususiyet gözümüze ilişmiştir. Bu hususiyet, at-Tuḥfat'ın و قیل -lı kelimeleriyle diğer Kıpçak dil yadigârlarının Türkmençe kelimeleri arasındaki ahenksizliğin sırf bu iki zümreye münhasır olmayıp, aynı ahenksizliğin at-Tuḥfat'ın dışında kalan Kıpçak dil yadigârları arasında da mevcut olmasıdır. Nitekim Tarcumân'ın ve Kitâb al-idrâk'in Türkmençe kelimeleri de birbirlerine ancak nadiren uymaktadır. Kayıtların kesinliği (ت؛ في لغة التركان) و هو بالترکائی ve saire) ve böyle işaretlenmiş kelimelerinin umumiyetle Oğuzcaya has oluşu dolayısıyla, zikredilen ahenksizliklere rağmen, Tarcumân ve Kitâb al-idrâk'in bu nevi kelimelerinin Türkmen oluşundan şüphe etmediğimiz için, nihayet at-Tuḥfat'ın, kayıtları و قیل yüzünden o kadar sarih olmıyan, keza ahenksizlikler gösteren, fakat umumiyetle Oğuzcaya has hususiyetler arz eden kelimelerini de Türkmençe olarak telâkki edebiliriz, hattâ telâkki etmeliyiz.

Netice olarak bugün at-Tuḥfat'ın asıl metninde bulunan و قیل kelimelerin Kölemenlerin Türkmençe ağzına atfedilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

51. Phil I'de *qaqaç* kelimesinin 'eskimiş, eski' mânalarına itiraz ederek bunun 'satin' olacağını söylemiş, mülâhazamızı Kaşgarlı'nın bir mütasiyle teyidemiştik. Cevap, Fakülte Dergisi tahrir heyetinin de dikkatini çeken bir tagyirle 'satin' mânasından 'kumaş' yaparak *qaqaç* kelimesinin Arapça karşılığı olarak geçen اطلس kelimesinin büyük Arapça sözlüklerde 'kumaş' mânasıyla geçmediğini ve böyle bir mâna varsa, onun Arapçada pek yeni olabileceğini söylemektedir.

Phil I'de 'kumaş' mânasından bahsetmediğimiz için Cevap'ta bu bakımdan yapılan itirazlar sükûtle geçilebilir fikrindeyiz. اطلس kelimesinin 'satin' mânasına gelince, bu mâna BA'ın tasavvur ettiği gibi, yeni bir mâna değil, bilâkis çok eskidir ve bu kelimeyi Kölemenler de iyi biliyorlardı (Dozy, Suppl.: أَطْلَسِي 'de satin' Quatremère, Histoire des sultans mamlouks II, 1, 70. s.).

52. اسطار' أو ساءك kelimesini bütün ısrarlara rağmen emendatio ile "ersenğ," اسطام' olarak okuyamadığımızdan bu kelimeyi hâlâ "müphem," kelimeler arasına koymaktayız.

53. BA'ın öbe ve opa diye okuduğu kelimenin, karşılıklarını ve 16. maddede söylenenleri dikkat nazarına aldıktan sonra, bunun ancak oba olarak okunabileceğini söylemiştik. BA tarafımızdan verilen tonlu şeklin ancak Kaşgarlı sözlüğünün Brockelmann indexinde mevcut olduğunu, bunun dışında başka bir "oba," kelimesini gösteremediğimizi ve Radloff sözlüğünde de sırf tonsuz şekillerin geçtiğini söylemektedir.

Radloff sözlüğünde tonsuz şekiller hakikaten vardır. Radloff'un *opa* gibi mütaları umumiyetle *-p* lerin yumuşamasını tanımayan lehçelerden, Türki lehçesinden veyahut bu lehçeye dayanan Çağatay dilinden verilmiştir. Fakat aynı sözlük yumuşama hâdisesini tanıyan Sibiryâ lehçelerinden şöyle örnekler vermektedir: *oba* (Şorca), *obo* (Televütçe). Şimdi *-p* lerin yumuşaması bakımından Kıpçak lehçelerinin Sibiryâ lehçeleri ile beraber yürüdüklerini bildiğimizden, biz, bugünkü Kazakçada bu kelimedede görülen istisnaya rağmen, *اوبا* kelimesini *oba* olarak okuyabiliriz.

54. Phil I'de BA'nın kitabında *kükevür* olarak okunan kelimenin doğru okunuşunun *kökevür* olacağını söylemiş ve kelimenin Tarancı lehçesinde *kökür* şeklinde geçtiğini zikretmiştik. BA okuyuşumuza, imlâ meselesidir, diye itiraz ediyor ve kelimenin *kükevür* okunuşunun doğruluğunu göstermek gayesiyle, *kökevür* kelimesiyle hiçbir alâkası olmıyan *gügüm* (< Grekçe *κουκουμτον*; Cy. Moravcsik, *Κουκουμτον* ein altbulgarisches Wort?: KCSA II, 439-440) ve *güveç* kelimeleriyle birleştirmektedir.

55. Phil I'de *nügi* 'poids; once' kelimesinin BA'nın tercümesine girmediyini söylemiş, aynı yerde kelimenin Kıpçakça ve sair Türkçe karşılıklarını da zikretmiştik. BA bu madde ile alâkası olmıyan birçok meseleye temas ederken şöyle bir mülâhazada da bulunmuştur: «Bunu almayışımızın sebebi, bu kelimenin hem esas metne ait olmayışı, hem bu kelimeyi açıkça okuyamadığımızdandır. Eğer Halasi Kun bu kelimeyi okudu ise neden yazmadı?»

nügi 'poids; once' kelimesini tesbit ettikten ve bunu yazdıktan sonra bu suali bir türlü anlamadık. Bundan başka, haşiyelerde geçen kelimelerin BA'ca dikkate alınıp alınmadıkları hakkında kesin bir cevap verilmesini çok arzu ederdik. *nügi* kelimesi göya haşiyede bulunduğu için BA'nın tercümesine girmemişse, at-Tuĥfat'ın kenarında geçen *inanç*, *toğan qardaş*, *yılmanuq*, *solaq*, *tumağ* gibi yüzlerce kelime o halde ne diye girmiştir.

56. Phil I'de *butqa* kelimesinin muhtelelif karşılıklarını zikretmiştik. BA bu mütalarımızın sırf «numara yapmak» amacıyle yazılmış olduklarını kaydetmektedir. (Phil II'nin 1. ve Phil I'in 1. ve 56. maddelerine bakınız.)

57. Phil I'de *pışlaq* kelimesinin BA'nın tercümesinde geçen 'kurutulmuş yoğurt' mânasının «titiz bir şekilde verilmemiş» olduğunu ve *pışlaq* kelimesinin karşılıklarını, bir de Arapça karşılığı olarak geçen *اقط* kelimesini dikkate aldıktan sonra bu mânanın 'une sorte de fromage (fait de lait aigre)' olacağını söylemiştik.

BA *pışlaq* kelimesini hemen hiç zikretmiyerek Phil I'de bahsetmediğimiz *qurut* kelimesinden uzun uzadıya konuşmaktadır. *qurut* (ve galiba zımnen *pışlaq*?) kelimesi dolayısıyla bu kelimeyi 'bir çeşit peynir' mâna-

siyle tercüme etmek mümkün olmadığını, peynir için maya lâzım olurken *qurut*-ta böyle bir şeye lüzum bulunmadığını söylemektedir. Aynı yerde *qurut* Türkiye Türkçesinde *keş*, *lor*, *morçuk* kelimeleriyle anılır kaydını ilâveten sonra Radloff sözlüğünde *qurut* kelimesinin mânasını «Avrupalı eskiden yoğurdu bilmezdi» sebebiyle yanlış olarak 'bir çeşit peynir' mânasıyla tercüme etmiş olduğunu da iddia etmektedir.

BA'ın *maya* meselesindeki kaydını teşekkürle kaydetmekle beraber *qurut* kelimesinin 'bir çeşit peynir' mânasıyla tercüme edilip edilmeyeceği hakkında BA'ca zikredilen *keş*, *lor*, *morçuk* kelimelerinin aynı BA «bakısı altında, ... baştan sonuna kadar denetlenmiş bulunan» Türkçe Sözlük'te 'yağsız peynir',¹ 'bir çeşit taze, yumuşak ve tuzsuz beyaz peynir'¹ veya Söz Derleme Dergisi'nde 'lor peyniri'¹ olarak geçtiğini kaydetmeliyiz.

BA'ın peynir mülâhazası *qurut* kelimesinde pek isabetli olmadığı gibi, at-Tuḥfat'ta *qurat*-un sinoniması olarak geçen *pışlaq* kelimesinde daha az isabetlidir. Çünkü *pışlaq* kelimesinin 'beyaz peynir' mânası, Phil I'de zikrettiğimiz Türk lehçelerinin dışında, Moğolcada da geçmektedir (N. N. Poppe, Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al-Adab. 403., 434. s.). Aynı zamanda *pışlaq*-ın Arapça karşılığı bulunan افط kelimesinin Biberstein-Kazimirski sözlüğünde 'fromage fait de lait caillé, deséché et rendu friable' mânasında geçmiş olduğunu da söyleyebiliriz.

58. *yumur* 'ventricule d'agneau, caillette, jabot, estomac (?)'; *présure*' kelimesi dolayısıyla sözü uzatmamak için, BA'ın, Cevap'a göre açıklamalarımızı göya imkânsızlaştıran birtakım mülâhazalarına mukabele ile iktifa ederek, teferruat için Phil I'de söylediklerimizin dikkate alınmasını rica ederiz.

BA *yumur* kelimesinin sırf 'maya=présure' mânasını kabul ve onun 'ventricule d'agneau, caillette, jabot, estomac (?)' mânalarını reddederken, ilk itiraz olarak at-Tuḥfat'ta *yumur* kelimesinin yanında *maya* kelimesinin de geçtiğini, ve böylece iki kelimenin aynı mânaya geldiğini ve ikisinin 'maya' mânasında olacağını söylemektedir. Bu itirazını, fikrine göre, göya *yumur* kelimesinin Arapça karşılığı olarak geçen افط kelimesi de teyidediyor. Çünkü «bütün ana Arap lûgatleri bu kelime için "henüz başka bir şey yememiş olan süt emen kuzunun kursağından çıkarılan nesnedir ki, bundan peynir mayası yapılır, demektedirler».

Bu itirazlar at-Tuḥfat'ın, kelimeleri Arapça karşılıklarına göre sıraladığı ve Arapça kelime altında çok defa birçok homonimanın saklandığı (Phil I'in 10. ve müt. s.) için yanlıştır. صدا kelimesi bir 'voix' ve bir 'rouille' homonimalarının yerini tuttuğundan, at-Tuḥfat

¹ Tarafımızdan aralıklı olarak dizdirilmiştir.

bu kelimenin Türkçe karşılığı olarak neden *ün* ve *tal, pas* şekillerini verdiğini, keza 'cheval rapide' ve 'boutons' mânalarında olan iki homonimanın yerini tutan شرا -nın karşılığı olarak da at-Tuḥfat'ta neden *eşken* ve *qurd eşeni* kelimelerinin bulunduğunu ve bunlara benzer diğer misalleri, at-Tuḥfat'ın ancak bu hususiyeti sayesinde anlayabiliriz. Tabii bu hususiyet sayesinde BA'nın mülâhazasının hilâfına hem 'ventricule d'agneau qui tette, caillette', hem 'présure qu'on en extrait' mânalarında geçen (Belot, Biberstein-Kazimirski) Arapça انفحة kelimesinin Türkçe karşılığı olarak verilen 'ventricule d'agneau, etc.' mânasında olan *yumur* kelimesi nasıl izah edilebilirse, انفحة yanında ancak 'présure' mânasına gelen bir *maya* kelimesi de kolaylıkla izah edilir.

yumur kelimesiyle ilgili olarak at-Tuḥfat'ın sahife kenarında bulunan haşiyelerin Phil I'de verdiğimiz açıklamaları BA tarafından kabul edilmese de, bu *yumur* kelimesi hakkında yukarıda verdiğimiz açıklamayı değiştirmemektedir. Çünkü at-Tuḥfat'ın diğer bir yerinde geçen *yumur* kelimesinin bu sefer bir Arapça فائسه 'estomac chez les oiseaux' gibi bir karşılıkla geçmesi at-Tuḥfat'taki *yumur* kelimesinin evvelâ bir nevi mide mânasına geldiğini göstermektedir. Zaten *yumur* kelimesinin Phil I'de zikrettiğimiz ve BA'ca dikkate alınmayan, veya yanlış bir şekilde anlaşılmiş bulunan birçok karşılıkları da Türkçe *yumur* kelimesinin asıl mânasının bu olacağını göstermektedir.

BA Phil I'de Kitâb al-idrâk'ten zikrettiğimiz *yumur* kelimesi dolayısıyla adı geçen dil yadigarında böyle bir mûtanın geçmediğini de kaydediyor. Bu kayıt üzerine Kitâb al-idrâk mûtasının Velet İzbudak tarafından neşredilen haşiyelerde de mevcut olduğunu, ancak bu mûtanın mânalandırılmasının, Phil I'de de söylediğimiz gibi, yanlış olduğunu söylemeliyiz. Zaten Kaşgarlı'nın at-Tuḥfat'ın *yumur* kelimesine bağlanması lâzım olan *yumur* kelimesinin Brockelmann veya BA tarafından yapılan mânalandırmalarda ('Orf, wo sich das Vieh wälzt'; 'göden bağırsağı') kısmen aynı yanlışlıklar yapılmıştır. Bu yanlışların ne şekilde doğrulanması hakkında tafsilât almak isteyenlere L. Ligeti'nin Türkçe *yumur* = *cumur* kelimelerine ait makalesini (Magyar Nyelv [Macar Dili], XXXIII 221 ve müt. s.) tavsiye ederiz.

59. *tüne* 'hier' kelimesinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

60. at-Tuḥfat'ta اسْرَا كُونْ şeklinde kaydedilen kelimenin *asra kün* yerine *esrekün* olacağını söylemiştik. BA okuyuşunda ısrar ettiğini, çünkü at-Tuḥfat'ta kelime başında bulunan *a* vocalislerinin çifte elifle işaretlenmiş olduklarını söylemektedir. BA'nın bu itirazı hiçbir esasa dayanmıyor, çünkü dayansaydı *es-* (أسْ- 'souffler'), *êsenlik* (أَسَانِيك), 'santé'), *esrik* (أَسْرِيك 'ivre, ivrogne'), *esirge-* (أَسِيرْكَا 'avoir pitié de

quelqu'un, faire miséricorde à quelqu'un'), *eşek* (أَشَاكُ 'âne') gibi kelimeleri de *a* ile okumamız gerekirdi. Halbuki bütün bu kelimeler BA'nin tercümesinde de doğru olan ince şekilde verilmiştir. Bundan başka, *esrekün* kelimesinin ince şeklinin Tarcumân'da da ince olarak geçtiğini (ed. Houtsma: اسرا كوكني) söylemeliyiz.

61., 62. *imdi* ve *iy-* kelimelerinin verilen bir yığın karşılığının lüzumsuz olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

63. Phil I'de *üyüş bol-* terkiibi dolayısıyla ufak bir mülâhazada bulunmuştuk. BA'nin Cevap'ına mukabele olarak sözü tekrarlamamak için aynı nota işaret etmekteyiz.

64. *ulaq-* 'penser différemment relativement à quelque chose, être en discussion' fiilinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II'nin 1. ve Phil I'in 1. ve 64. maddelerine bakınız.

65. BA'nin tercümesinde *sendi éndi* şeklinde geçen kelimenin at-Tuĥfat'ta mevcut olmadığını, çünkü adı geçen yerde ancak bir *indi* fiilinin ve bu fiilin Arapça karşılığını teşkil eden *انحدر* ve *تدلى* kelimelerinin bulunduğunu söylemiştik. Aynı maddede fiilimizin BA'ca verilen mânasının edebî dilden ziyade bir ağız kelimesiyle ifade edilmiş olduğuna da itiraz etmiştik. BA, namevcut *sendi éndi* fiili üzerinde ısrarla bu fiilin tarafından verilen Türkiye Türkçesindeki 'sendi' mânasının nadir bir kelime olmadığını iddia etmektedir. Bu iddiaya karşı ancak dilci olarak bildiğimiz, fakat herkes tarafından kullanılmıyan bu kelimenin meselâ Türkçe Sözlük'te hiç geçmediğini söylemeliyiz. Filologya meselelerine ait metinleri, sözlükleri izah eden bir yazıda, böyle kelimelerin yeri yoktur. Hele 'sendi' kelimesinde olduğu gibi, mânaca da yerinde kullanılmazsa! Çünkü 'sendi' fiili başka ve *in-*, *انحدر* ve *تدلى* kelimelerinin mânası yine başkadır. (Teferruat için Phil I'in 65. maddesine bakınız.)

66. Phil I'de *avurla-* fiili hakkında söylediklerimizi Cevap'tan sonra hükümsüz saymaktayız.

67. Phil I'de BA'nin tercümesinde *sıladı* olarak okunan fiilin doğru okunuşunun *sıyła-* olacağını söylemiştik. BA bu okuyuşumuzu kabul etmemektedir. Halbuki bunun doğruluğunu hem fiilin ilk *ى-si* üzerinde bulunan sükûn, hem de kelimenin zikredilen karşılıkları güzelce göstermektedir. BA *sıyła-* okuyuşumuzun «"sıy-», kökünden gelen kelimeler, "yenmek, bozmak, yarmak... vb., anlamlara... (bk: Divanü Lûgat-it-Türk)» geldiğinden de imkânsız olduğunu söylemektedir. Bu itiraz ehemmiyetsiz olduğundan başka, herhalde yanlış olsa gerek. Çünkü BA'ca anılan yerde 'zerbrechen, schlagen (ein Heer)' (Brockelman) mânasında *sıy-* değil, fakat itiraz ettiği *sımaq* fiili bulunmaktadır.

Fakat Phil I'de *sıyła-* fiilinin okunuşundan başka, bu fiilin mânasıyla meşgul olup Arapça karşılığı olarak geçen *اولم* kelimesinin 'dügün söleni vermek' yerine 'donner un repas' olarak tercüme edileceğini de

söylemiştik. BA bu mülâhazamızı kabul etmemektedir. Halbuki itirazının hiç de muhtemel olmadığını Belot'nun mütalarından, *syyla-* fiilinin Türk lehçelerinde mevcut karşılıklarının mânalarından başka *أول* fiili ile ifade edilen yemeği, yani *أولمة* Arapların sırf evlenme veya sünnet değil, fakat ölüm ve buna benzer hâdiseler dolayısıyla de tertibettikleri keyfiyeti (Biberstein-Kazimirski) de güzelce göstermektedir.

68. Phil I'de *qonaqla-* fiilinin BA'ın tercümesinde geçen 'şölen verdi' mânasının yanlış olduğunu, çünkü Arapça karşılığı olan *اضاف* kelimesinden başka Kıpçak dil yadigârlarında bulunan karşılıklarını da dikkat nazarına aldığımız zaman bu mânanın ancak 'donner l'hospitalité à quelqu'un' olabileceğini söylemiştik.

BA mülâhazasının teyidi için konaklamanın «bir şey yedirmekle» vuku bulduğunu söylemektedir. BA'ın bu tarzdaki mukabelesi pek yerinde olmasa gerek. Çünkü böyle bir mülâhaza ile kendisi 'donner l'hospitalité à quelqu'un' mânasını 'içirmek' ile, hattâ 'cariye vermek' ile de verebilirdi. Çünkü bazı yerlerde konaklama böyle ifa edilmektedir (Abdülkadir İnan: Fakülte Dergisi VI, 128).

69. Phil I'de *yelte-* 'pousser, exciter quelqu'un à...' fiili dolayısıyla verilen izahatımızı BA kabul etmektedir.

70. Phil I'de *qarıl-* fiili dolayısıyla bu fiilin BA'ın tercümesinde geçen 'karış-' mânasına itiraz etmiştik. Bu itirazımız üzerine BA şöyle bir mukabelede bulunuyor: «Biz kelimeleri anlamlandırırken, Türkiye' mizde yaygın olan kelimeleri ve anlamları da almayı ihmal etmedik».

at-Tuḥfat Kıpçakçanın bir yadigârı olduğundan BA'ın bu açıklamasıyla neyi kast ettiğini bir türlü anlayamıyoruz. Mamafih BA'ın bu cümlesi, 'karış-' fiilinin umumi Türkiye Türkçesinde Kıpçakça *qarıl-* fiilinin 'être suffoqué par quelque chose qui s'arrête dans le gosier ou par suite de quelque infirmité dans le canal respiratoire; prendre une mauvaise direction, en parlant d'un morceau d'aliment qu'on avale de travers' gibi mânalarını haiz olmadığından da, tamamiyle yersizdir.

71. Phil I'de *keçik-* 'être lent dans quelque chose' fiilinin BA'ın tercümesinin dizininde ve düzeltmelerinde üç kere yanlış olarak *kecik-*, *gecik-* şekillerinde (3. maddeye bakınız) geçtiğini söylemiştik. BA bu yanlış şekillerin tertip hataları olduğunu söylemektedir. BA'ın bu tarzdaki müdafaasını yanlış şeklin düzeltmelerde geçmiş olduğundan dolayı ancak *faute de mieux* olarak kabul edebiliriz.

72. *ıyın-* 'se réfugier chez quelqu'un' fiilinin Kıpçakça karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II'nin 1. ve Phil I'in 1. ve 72. maddelerine bakınız.

73. BA'ın tercümesinde *buluş-* şeklinde geçen fiilin doğru okunuşunun *boluş-* olacağını söylemiş ve Kıpçakça karşılıklarından bir tanesini de zikretmiştik. BA bu kelimenin Türkiye Türkçesinde mevcut karşılığının *buluş-* şeklinde geçtiğinden ve Troki Karaimcasının karşılığını ehem-

miyetsiz saydığından eski okuyuşu üzerinde ısrar etmektedir. Buna mukabele olarak biz 17. maddede izah ettiğimiz prensibe dikkatini çekebiliriz.

Fakat okuyuşunu teyit için, BA *boluş-* fiilinin Kazan Türkçesinde de *u*-lu bir şekilde geçtiğini söylemektedir. BA'nın bu itirazına Kazan Türkçesinin son asırlarda orta dereceli vocalislerinin yüksek, yüksek derecedekilerinin ise orta dereceli olmuş olan bir Kıpçak dili olduğunu söylemeliyiz. Demek oluyor ki bugünkü Kazan Türkçesinde bir kelimedede *u* vocalisi bulunduğu zaman bu vocalis Kazan Türkçesinin eski devirlerinde veya Kıpçakçada umumiyetle *o* ile, yani tam bizim *boluş-* okuyuşumuzu teyideden bir şekilde geçmiştir.

Okuyuşunu teyidetmek için Cevap'ın, son cümlelerinde «buraya "bol-," kelimesi gelmez; çünkü "böl-," "olmak," anlamındadır» gibi sözler geçmektedir. Bu itiraza mukabelede bulunmak tamamiyle lüzumsuzdur.

74. BA'nın tercümesinde emendatio ile *iyikle-* olarak okunan kelimenin *ilikle-* olacağını söylemiş, bu fiilin keza at-Tuḥfat'ta geçen *ilik* şeklindeki isim karşılıklarını ve Türk lehçelerinde mevcut bir-iki karşılığını da zikretmiştik.

BA bu okuyuşumuza iki yönden itiraz ediyor: «"İlik," kelimesinin bugünkü Türkçede olduğu gibi, Kıpçakça'da dahi anlamı "dügme," dir; nitekim s. 25 de *مردود* karşılığında, hem metinde, hem de metnin kenarında görülmekte» olduğunu söylüyor. BA'nın bu cümlesine göre at-Tuḥfat'ta homonima bulunamaz. Bu mülâhaza prensip bakımından imkânsız olduğu gibi, at-Tuḥfat'ta hem Arapça, hem Türkçe (*arıq* 'mince, maigre' ve *arıq* 'rivière'; *azıq* 'dent molaire' ve *azıq* 'provision, aliments, vivre'; *aşık* 'casque' ve *aşık* 'cheville du pied; tendon d'Achille(?)'; *atla-* 'faire un pas, marcher' ve *atla-* 'nommer, faire mention de quelqu'un'; *avlaq* 'chasse' ve *avlaq* 'bassin, grande écuelle'; *ayaq* 'pied, jambe' ve *ayaq* 'écuelle',...) homonimaların çok geçtiğinden tamamiyle yersizdir. Mamafih BA'nın turnak içindeki cümlesi başka bakımdan da yanlıştır. Çünkü Türkiye Türkçesi *dügme* kelimesinin Kıpçakça karşılığı BA'nın zannettiği gibi *ilik* değil, *ilkik* tir. at-Tuḥfat'ın asıl metninde bu kelime *إيليك* şeklinde geçtiği gibi (24 v 5), onu öteki Kıpçak dil yadigârları da (Tarcumân, Kitâb al-idrâk) bu şekilde kaydetmektedir. at-Tuḥfat'ta sahife kenarındaki *ilkik* şekli Tarcumân kayıtlarınca da teyidedildiği gibi (19. s.) Türkmen ağzına ait bir şekildir.

BA *ilikle-* okuyuşumuza karşı ikinci bir itiraz olarak aynı fiilin at-Tuḥfat 25 r sahifesinde *إيليك* şeklinde geçmiş olduğundan (9. satır), hem *ilikle-* fiilimizin, hem iki *ilik* isminin tashihli bir *y*-li şekilde okunacağını söylemektedir. Bizce bu mülâhaza tashih edilmesi lâzım olan kelimelerin yüksek sayısından başka *إيليك* yazı şeklinin pek

sarih olmadığından ve 'blâmer, désapprouver' mânasında olan bir **iyikle-* fiilinin Türk lehçelerinde geçtiğini gösteren örneklerin yokluğundan hiç de muhtemel olmaz.

Phil I'in aynı maddesinde *ilikle-* fiilinin sinoniması ile de meşgul olmuştuk. Bu kelimeye dair olan mülâhazalarımızı Phil I'de bir istifham işaretiyle ve ancak *faute de mieux* söylemiş bulunduğumuzdan ve bu mülâhazalar Cevap müellifince tagyir edilmiş olduğundan kendimizi her türlü mukabeleden müstagni addederek Phil I'in bahis konusu olan maddesinin dikkate alınmasını tavsiye ederiz.

75. *qarlan-* fiilinin mânasının BA'ın tercümesinde nadir bir kelime ile ifade edilmiş olduğuna itiraz etmiştik. BA itiraza sebep olan 'kasal-' kelimesinin nadir olmadığını söyleyerek, cümlesine «kime ne» diye son vermektedir. Biz, göya umumi Türkçede mevcut olan 'kasal-' kelimesinin Türkçe Sözlük'te hiç geçmediğinden, Phil I'de söylediklerimizin üzerinde ısrarla, aynı yazının 7. maddesine müracaat edilmesini rica ederiz.

76. *qara tanıq bildi* terkihiyle meşgul olurken *qara* kelimesinin arz ettiği bazı güçlüklerden sarfınazar bütün terkihi izah etmiştik. BA'ın Cevap'ı bütün bu izahları bir «niçin bize itiraz etmek için bir numara daha koydu bilemiyorum» cümlesiyle geçerek, aynı maddede *qara tanıq bildi* terkihinin sinoniması olarak kaydedilen ve BA'ın tercümesine girmemiş olan *tanı-* fiiline de temas etmemektedir.

77. BA'ın tercümesinin *tiniş boldı* [at-Tuḥfat تَنْشِ بُولِي] 'dinlenme' kelimesi dolayısıyla Phil I'de aynen şunu söyledik: «Bu kelimenin Türkçe karşılıkları dikkat nazarına alınarak okunuşu *tinç* olsa gerek». Aynı yerde kelimenin hep kalın olan Kıpçakça karşılıklarını da vermiştik. BA okuyuşumuzu *tinç boldı* şeklinde tagyir ettikten sonra, kelimenin kalın oluşunu, at-Tuḥfat'ın imlâsına uymuyor, çünkü bu imlâyâ göre kalın kelimelerin *t* sesi daima ط harfi ile, incelerin aynı sesi ise ت harfi ile ifade ediliyor diye reddetmektedir. Cevap'ın bu itirazları tamamiyle yersizdir. Çünkü ت-nin kalın kelimeye geçtiğini at-Tuḥfat'ın birçok yerinde görebiliriz. Meselâ: *tan* تَان 'demain'; *utti* أُوتِي 'vaincre quelqu'un'; *yarattı* يَارَاتِي 'créer'; *ant* أَنْت 'serment'; *yavurt* يَاوُورْت 'lait caillé'; *yurt* يُوُورْت 'habitation'; *battı* بَاتِي 'plonger'; ... Bütün bu kelimeler BA'ın tercümesinde de kalın olarak geçmektedir.

BA sözlerine şu şekilde devam ediyor: «Eğer [okunuş] "tinç,, olsaydı, kelimeyi... ن dan sonra bir ي veya bir esre koyması gerekti. Halbuki böyle bir şey yapılmamıştır». BA'ın bu cümlesi, *polémienin* usullerine ve metoda pek aykırıdır. Çünkü Phil I'de biz *tinç* şeklini teklif etmiştik ve kelimenin BA'ın tercümesinde iki heceli *tiniş* şeklinde geçtiğine itiraz eden de bizdik.

78. BA'ın tercümesinde *soqlan-* şeklinde geçen fiilin *suqlan-* olabileceğini söylemiştik. BA şöyle bir mukabelede bulunuyor: « Sayıyı kabartmak için bizim "o," sesi ile okuduğumuz bir kelimenin "u," ile okunacağını yazıyor ve tanık olarak Radloff'u ve Kodeks Kumanikus'u ileri sürüyor. Kendi işine gelen şeyi almak hünerini gösterip, işine gelmiyenden hiç bahsetmiyor; zahmet edip de bir kere de Houtsma'ya ve Divanü Lûgat-it-Türk'ün Brockelmann endeksine baksaydı! »

BA 'ın bu itirazlarına mukabil ilkin Phil I'in 78. maddesinde Radloff'tan hiç bahsetmediğimizi söylemeliyiz. Sözü geçen yerde Karaimcanın bir mûtasından başka, *o* ve *u* sesleri arasındaki farkı işaretliyen tek Kıpçak dil yadigârının, Codex Cumanicus'un bir mûtası karşılık olarak verilmişti. Zikredilmemesinden dolayı BA 'ca hata diye gösterilen Tarcumân'ın *soqlıq* kelimesini, bu kelime fiilimizin karşılığı olmaksızın ziyade, ancak onun ailesine mensup olduğundan, bir de bu Arapça yazılı yadigârın *o* ve *u* arasındaki farkların tesbiti bakımından büyük bir değer taşımadığından bilerek zikretmedik. Houtsma'nın *u* yerine verdiği *o* okunuşunun cüzi kıymeti Tarcumân neşri zamanında Kıpçakçaya ait tetkiklerin henüz ne kadar iptidai olduğu düşünülürse, zaten kendiliğinden anlaşılır. *o* ve *u* sesleri bakımından BA 'ca zikredilen Kaşgarlı sözlüğüne de, bu sözlük Arap yazısıyla yazılmış olduğundan fazla bir değer atfedemeyiz. Sonra bu eser bir Kıpçak dil yadigârı da değildir.

79. *sıyn-* 's'étendre' fiilinin Kıpçakça karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II'nin 1. ve Phil I'in 1. ve 79. maddesine bakınız.

80. Phil I'de *sezgen-* fiilinin Arapça mânasını ve Türkçe karşılıklarını dikkat nazarına aldığımız takdirde BA'ın tercümesinde geçen 'deprendi' mânasının 'être agité, trembler' olacağını söylemiştik.

BA bu münasebetle birçok itirazlarda bulunmakla beraber, itirazları dikkatsizliklerle, yanlışlarla dolu olduğu için bunlara değer atfedilemez. BA itirazlarına *sezgen-* fiilinin Arapça karşılığı ارتجاف - tir diye başlıyor ki, tamamiyle yanlıştır. Çünkü at-Tuḥfat'ın sözü geçen yerinde رجف kökünün 8. bapta mastarı değil, fakat 8. babın ta kendisi, yani ارتجاف geçmektedir. Bundan sonra BA bu fiile 'ürkmek, ürkütmek' mânalarını verdiğimiz kaydediyor. Bu da yanlıştır. Çünkü adı geçen yerde fiilin Fransızca mânası olarak biz 'être agité, trembler' kelimelerini zikretmiştik. Bu kelimelerin doğru Türkçe tercümesi ise, *sezgen-* fiilinin lâzım fiil olduğunu dikkat nazarına alarak ancak 'heyecanlı olmak, titremek' olabilir. Bu iki yanlış yaptıktan sonra BA sözüne şu şekide devam etmektedir: « Onun çok sevdiği Belôt lûgatinde dahi böyle bir anlam yoktur; bundaki anlamlar, "être agité, trembler, tremblement, secousse, tremblement du terre," dir ». Bu cümlede tarafımızdan aralıklı olarak dizdirilen mânalar yanlıştır. Çünkü bu kelimeler bizi alâkadar eden ارتجاف kelimesinin mânaları değildir. Bu mânalar Belot sözlüğünün BA 'ca atlanan رَجْفَةٌ kelimesine aittir.

BA'ın bu cümleden sonraki cümlesi yine bir yanlıştır. Çünkü BA bu cümlede at-Tuḥfat'ta mevcut olmiyan ارتجاف mastarının Zenker sözlüğünde geçen mânalarından bahsediyor.

Bu maddenin ikinci bendinde bulunan 'deprenmek' mânasının ne gibi temellere dayandığını ve bu mânanın (Türkçe Sözlük: *deprenmek*' bir baskıdan kurtulmak için türlü ve şiddetli hareketlerde bulunmak') verdiğimiz 'être agité, trembler' mânasından niçin bu kadar uzakta kaldığı kolayca anlaşılabilir. Tarafımızdan verilen mânaya 'sarsılmak' mânası biraz yakın gelmektedir. Fakat bu mânaya da fazla ehemmiyet atfetmek doğru olmayacağı kanaatindeyiz, çünkü bu mâna sebepsiz, bir *deus ex machinayı* andırır tarzda BA'ın Cevap'ında geçmekle beraber, asıl tercümede hiç zikredilmemiştir.

81. Phil l'de «açıktı ve tezledi fiillerinin yanında, satırlar arasında, BA'ın kitabına girmemiş bir *i-, iv-* (?) 'se hâter' kelimesi de var» olduğunu söylemiştik. BA ufak bir tagyirle «bunu "ivdi,, okumak için, kendimizde cesaret bulamadık» gibi bir mukabelede bulunmaktadır. Bu mukabeleyi zayıf telâkki etmeliyiz, çünkü BA *i-, iv-* (?) fiilinin tercümesine ne diye girmedğini izah etmemektedir.

82. *önü-* (*öngü-* ?) ve *sırtı-* fiillerinin BA'ın tercümesinde geçen 'yüzünü buruşturdu, ekşitti' mânalarını kabul edemeyeceğimizi söylemiş ve sebeplerini de açıklamıştik. Bu husustaki fikirlerimiz Cevap'tan sonra da değişmemiştir. Sözü uzatmamak için, Phil l'in 82. maddesinin bir kere daha dikkat nazarına alınmasını rica ederiz. İlâve olarak şunu söylemeliyiz ki, bu maddede, BA'ın Cevap'taki sözlerinin hilâfına, *önü-* (*öngü-* ?) ve *sırtı-* fiillerinin kesin mânalandırılmasını vermedik, zaten veremedik de, çünkü orada söylediklerimizi aşağı yukarı şöyle hulâsa edebiliriz: Arapça fiilin mânası ve Türkçe fiilin lehçelerdeki karşılıklarının mânası bir araya gelmedikçe bu iki fiil hakkında bütün söylediklerimiz sağlam bir esasa dayanmayacaktır.

83. *استقام* 'اوستقام' kelimesinin BA'ın tercümesinde geçen *öngdi* yerine *ön-* diye okunacağını, mânasının da BA'ın verdiği 'doğruldu'-dan başka, 'se mettre en bon état' olacağını söylemiştik. BA bu mülâhazalarımızın birini de kabul etmedi. BA'ınkinden ayrı mülâhazalar dolayısıyla, bu eski fikrimizde bugün artık biz de ısrar etmeyip kelimenin ince olduğunu kabul ederiz. Bugün *ön-* diye okuduğumuz bu fiilin mânası ise Lane sözlüğüne istinaden 'être droit, aller bien (une affaire)' olsa gerek. Fiilin Türk lehçelerindeki karşılıklarına gelince, Kazakçada ve Çağataycada geçen *ön-* fiilini 'gedeihen, von der Hand gehen (von Arbeiten), Vortheil haben; *is'm öndü* [Kazakça] 'meine Arbeit ist gut vorwärts gekommen' Radloff zikredebiliriz, Hattâ at-Tuḥfat *ön-* fiilinin karşılıklarının at-Tuḥfat'ta gördüğümüz mânadan muşahhas mâna ile Kıpçak-Kuman dil yadigârlarında da geçtiğini söyleyebiliriz (*öndü* 'büyüdü, neşvü nüma buldu, neticelendi' Kitâb al-idrâk; *ön-*, *ön-* 'aus etwas herauswachsen' Grönbech).

84, 83. maddede meşgul olduğumuz *oñ-* fiili yanına kaydedilen *toğrul-* fiilinin Phil I'de verdiğimiz 'devenir droit, se mettre en bon état' mânası, yazımızın 83. maddesine göre bir *oñ-* fiilinin dikkat nazarına almak mecburiyeti kalmadığı için, herhalde 'se dresser; se lever et se mettre debout, tout droit' olsa gerek.

85., 86. *qayırla-* 'prendre soin de quelque chose' ve *qayıq-* 'idem' fiillerinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II'in 1. ve Phil I'in 1., 85. ve 86. maddelerine bakınız. Ayrıca Phil I'de bu fiillerin mânası BA tercümesinin indexinde verilmemiştir diye bir söz söylemediğimizi de kaydetmek mecburiyetindeyiz. Buna göre Cevap'ın «3ununla beraber "kayırladı,, ve "kayıktı,, kelimelerinin anlamlarını dizinde göstermeyi ihmal etmedik; niçin oraya bakmıyor? Bu da sayı doldurmak için yapılmış bir numaradı» cümleleri tamamiyle yersizdir.

87. *sürtü-* 'احتك' fiilinin, Türk fiili mütaaddi, احتك ise elimizde bulunan Arapça sözlüklere göre mutavaat olduğu için, mânalandırılmasındaki güçlüklerden bahsetmiştik. BA bu güçlükleri kabul etmekle beraber احتك fiilinin bazan accusativus istediğini söyliyerek bu kullanma tarzını teyit için Akrab al-mavârid'ten bir misal de vermektedir. BA'ın bu kaydı iyi ifade edilmemiştir, çünkü احتك fiili mutavaat fiili olduğundan bittabi accusativus da istiyebilir, nitekim Biberstein-Kazimirski sözlüğünde احتك -nın 1. mânası olarak böyle accusativuslu mâna ('se gratter la tête', av. acc.) verilmektedir. Mamafih kaydı yine de mühimdir, çünkü mutavaath şeklin mütaaddi olarak da kullanılabilirliğini ispat etmektedir. Bu kullanış tarzı 1. babın 'frotter, gratter' mânası bir dereceye kadar 7. babın dar 'se gratter, se frotter (la tête, l'oreille)' mânasını da ihtiva ettiğinden *sémantique* bakımdan izah edilebilir. Arapça karşılığın mutavaat ∞ mütaaddi güçlüklerini böylece hallettikten sonra fiilimizi kolayca Codex Cumanicus'un *sürt-* 'reiben; einschmieren, salben' (Grönbech) fiiline bağlayabilmekteyiz. Taban sonu vocalisi bu bakımdan ciddi bir engel teşkil etmez. Çünkü at-Tuḥfat'ın diğer fiillerinin de, Türk lehçelerinde consonansla nihayetlenen fiillerin zıddına olarak çok kere bir taban sonu vocalisini haiz olduklarını görmekteyiz. Meselâ: *suza-* [Kıpçakça] 'tendre, allonger, étirer quelque chose' (at-Tuḥfat 35 r 6) ∞ *suz-* [Kazan ve Tobol Türkçesi] 'in, die Länge ziehen, ausrecken, ausdehnen' (Radloff); *sürü-* [Kıpçakça] 'frotter, racler' (at-Tuḥfat 25 v 6) ∞ *sür-* [Türkçe] 'idem'; *qarı-* [Kıpçakça] 'mêler, mélanger (une chose) avec (une autre)' (at-Tuḥfat 14 v 14) ∞ *qardı* [Kıpçakça] 'karıştırdı' (Kitâb al-idrâk 70. s.). Bu hâdise hakkında fazla malûmat edinmek için Hasan Eren'in yazısına (KCsA III, 138-139) bakınız.

88. Phil I'de «BA'ın kitabına girmemiş 'se frotter, se frictionner' mânasında olan bir *süykân-* fiili de var» olduğunu söylemiş ve bunun karşılıklarını da zikretmiştik. BA tercümesinde bu kelimedden bahsettiğini, at-Tuḥfat'ın kenarında geçen كٲٲ kaydına nazaran 'dayandı'

şeklinde mânalandırıldığını söylemektedir. BA 'ın bu mukabelesi herhalde bir yanlışlık üzerine kurulmuş olsa gerek. Çünkü at-Tuḥfat'ın bu yerinde BA 'ın zannettiği gibi bir yerine iki fiil bulunmaktadır. Bu iki fiilden birincisi *süyken*-dir. Arapça *اسحك* karşılığı asıl metinde geçen ve mânası 'se froter, se frictionner' olan bu fiil BA 'ın tercümesine girmemiştir. İkinci fiile gelince, bu fiilin Arapça *انكا* karşılığı sahife kenarında geçiyor. Mânası 's'appuyer sur, s'adosser contre quelque chose', okunuşu ise *söyken*- olan bu fiil BA 'ın tercümesine girmiş ve Phil I'in 89. maddesinde bu fiilden biz de bahsetmiştik. Demek oluyor ki BA, tarafımızdan Phil I'in 89. maddesinde söylenenleri aynı yazının 88. maddesinde geçen fiil dolayısıyla söylediklerimize tatbik etmek istediğinden, bittabi bir çıkmaza girmiştir.

89. *söyken*- 's'appuyer sur, s'adosser contre quelque chose' fiilinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II'nin 1. ve 88., Phil I'in 1., 88. ve 89., Cevap'ın 88. maddesine bakınız.

90. *toqta*- fiili dolayısıyla Phil I'de bazı yanlışları tashih etmiştik. BA bu yanlışları tertip hatası gibi telâkki ediyor!

91. Phil I'de *toqta*- fiilinin sinoniması olarak geçen *eşre*- (*üşre*-) kelimesinin BA'ın tercümesine girmediğini söylemiştik. BA, *أشردى* kelimesini *أفكر* 'أفكر' kelimesinin sinoniması olarak kitabına aldığını ve kendisini bu mülâhazaya götüren sebepleri anlatmaktadır.

BA'ın bu hareket tarzı birçok bakımdan yanlıştır. Bir kere, meşgul olduğumuz *eşre*- (*üşre*-) fiilinin at-Tuḥfat 5 r sahifesinin 9. satırında, BA'ca bu fiile bağlanan *أفكر* fiilinin ise aynı sahifenin 12. satırında bulunduğunu, yani iki fiili birbirinden iki satırın ayırdığını söylemeliyiz. Bu durum, at-Tuḥfat'ın tanzimini bildiğimiz için, iki fiilin bir araya gelmesine müsaade etmemekte ve bu durumu BA'ın izahları da değiştirmektedir. BA'ın izahlarına göre, iki fiilin bir çift teşkil etmesini evvelâ iki kelime üzerinde görünen *س* işareti gösterecekti. BA'ın bu delili basit bir yanlış neticesi olsa gerek. Çünkü *eşre*- (*üşre*-) fiili üzerinde böyle bir işaret bulunmadığını, *أفكر* kelimesi üzerindeki *س* harfinin ise, at-Tuḥfat'ın diğer yerlerinden de kolayca tesbit edilebildiği gibi, böyle işaretlenen kelimedede bir *sağır nunun* geçtiğini ifade eden bir işaret olduğunu söyleyebiliriz. BA'ı *eşre*- (*üşre*-) fiilini *أفكر* fiili ile bir araya getirmeğe sevk eden ikinci sebebe gelince, bu sebebin *üşre*- kelimesinin Kaşgarlı sözlüğünde geçen ve göya onun karşılığı olan bir mütadan ibaret olduğunu söylemeliyiz. Mamafih bu mütanın değeri yoktur. Çünkü Kaşgarlı sözlüğünde geçen mâna *üşre*- fiilinin at-Tuḥfat'taki Arapça karşılığının mânasına uymamaktadır.

BA at-Tuḥfat'ta aralarında satırlar bulunan kelimelerin bir araya

getirilmesi hakkında örnek olarak at-Tuḥfat'ın aynı sahifesinde geçen *sırınsı-* kelimesini de zikretmektedir. BA'nın bu misali de hiçbir şeyi teyidetmemektedir. Çünkü zikrettiği *sırınsı-* fiili 4. satırın hizasında sahife kenarında, sinoniması olan kelime ise asıl metnin 5. satırının sonundadır, yani bu iki kelime birbirine yakın bulunmaktadır. Ayrıca iki kelimenin bir araya getirilmesini her ikisi üzerine veya yanına konulan Arapça karşılığı da kolaylaştırmaktadır.

92. Phil I'de «at-Tuḥfat'ın diğer yerlerinde geçen Arapça karşılıklarını da dikkat nazarına alarak 'supporter, supporter quelque chose avec patience; être ferme, constant, persévérer dans quelque chose; attendre, patienter' mânasında olan *töz-* fiili BA'nın kitabına girmemiş» olduğunu söylemiştik. BA kelimenin kitabına «"tüz-," şeklinde girmiş ve سوی ya karşılık gösterilmiş» olduğunu söylemektedir.

BA'nın bu mukabelesi bir yanlışta dayanmaktadır. Çünkü biz bu maddede at-Tuḥfat'ın asıl metninde geçen, Arapça karşılığı استمر olan *töz-* fiilinin girmediğini söyledik ve Arapça سوی karşılığı satırlar arasında geçen *tüz-* kelimesinden, bu kelime tercümeyle doğru bir şekilde girmiş olduğundan hiç bahsetmedik.

töz- fiilinin at-Tuḥfat'ın başka yerlerinde de geçtiğini, bu yerlerde geçen *töz-* fiilinin BA'ca emendatio ile *tur-* olarak okunduğunu da söyleyerek bu yanlışları ihtiva eden yeri yanlışlıkla BA'nın tercümesinin 268. sahifesinde geçen yıldızlı (*) not yerine 268. notta bulunduğunu kaydetmiştik.

93. BA'nın tercümesinde *yalşıdı* 'onmak' şeklinde geçen fiilin doğru okunuşunun *yalçı-*, doğru mânasının ise 'avoir du succès, réussir' olacağını söylemiştik. BA hem okuyuşumuzu, hem mânalandırmamızı reddetmektedir.

at-Tuḥfat'ın ç olarak okunması icabeden ش-leri ile 3. maddede uzun uzadıya meşgul olduğumuzdan, sözü uzatmamak için *yalçı-* okuyuşumuzu doğrulayan bu maddenin dikkate alınmasını rica ederiz. Mânalandırmamıza gelince, bunun muhakkak surette doğru olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü *yalçı-* fiilinin Arapça karşılığı olan افلح kelimesi Belot sözlüğünde değil, Biberstein-Kazimirski veya Dozy'nin sözlüklerinde de bu mânada geçmekte ve bu mânâ *yalçı-* fiilinin bugünkü Kıpçakçada mevcut mânasına tamamiyle uymaktadır.

94. BA'nın tercümesinde *onğdı* 'ondı' şeklinde geçen kelimenin doğru mânasının 'avoir du succès, réussir' olacağını söylemiştik. BA mânalandırmamızı Belot sözlüğünden aldığımız için kabul etmemektedir. Bu mülâhazasının yanlış olduğu hakkında yazımızın 33. maddesine bakınız.

95. BA'nın tercümesinde *borş bérđi* 'borç para verdi' şeklinde geçen terkinin doğru okunuşunun *borş* yerine *borç* olacağını söylemiştik. Okuyuşumuzun izahı için yazımızın 3. maddesinin gözden geçirilmesini

rica ederiz. Kaydımıza terkinin *bêr-* fiilinde bir kapalı *ê* bulunmakla beraber, bu kelimenin at-Tuḥfat müellifince daha ziyade açık *e*-ler için kullanılan bir yazı şeklinde (باردی) geçmiş olduğunu da ilâve etmiştik.

BA'nın Cevap'ı bu kaydımızın tamamıyla yanlış bir şekilde anlaşıl-mış olduğunu göstermektedir. Nitekim Cevap *bêr-* kelimesinde bir ka-palı *ê*-nin bulunduğunu, bundan başka Türkçede kapalı *ê* meselesiyle Gy. Nemeth'in birçok makalede meşgul olduğunu hatırlatmaktadır. Yani BA bir taraftan Phil I'de bizim söylediklerimizi tekrarladıktan sonra hocamın bu mesele hakkındaki, matbaa tashihleri tesadüfen tara-fımdan yapılmış olan makalelerine nazikçe dikkatimizi çekmektedir.

96. BA'nın tercümesinde *koştu* (*koştı*) 'koştı, attı' şeklinde geçen kelimenin doğru mânasının 'communiquer une chose à quelqu'un; pres-crire, ordonner' olacağını söylemiştik. Mânalandırmamızı teyit maksa-diyle fiilin Arapça karşılığı olan *القي* kelimesinin Dozy sözlüğünde ge-çen izahını ve *qoş-* fiilinin Türk lehçelerinde mevcut ve Dozy'nin iza-hına tamamen uygun mânalar veren karşılıklarını zikretmiştik.

BA mânalandırmamızı kabul etmiyerek itirazlarını maddeler şeklin-de ortaya atmaktadır :

a) BA'a göre *qoş-* fiilinin mânasını göya «bir şeyi başka bir şeyle bağlamak, birleştirmek» olarak vermişiz. Bu kayıt üzerine biz Phil I'de böyle bir mânanın geçmediğini, bu mânanın BA'nın tercümesinde de bulunmadığına nazaran, bu mânadan aynı yerde dolayısıyla de bahset-mediğimizi söyleyebiliriz. Hattâ bu mânalandırmaya itirazdan sonra Ce-vap'ta mukabele olarak verilen «Biz *القي* kelimesinin anlamına «koşmak,, demekle yanlış mâna vermiş olmuyoruz. Bütün Arapça lûgatler bunu böyle kaydederler» cümlelerinin de nereye ait olduğunu ve neyi kast ettiğini bilmemekteyiz. Dozy sözlüğü Arapça sözlük olmakla beraber *القي* kelimesinin mânası olarak 'communiquer une chose à quelqu'un' mânasını vermektedir.

b) BA burada Phil I'de «*koş-*, fiili, Ettuhfe'nin başka yerlerinde «em-retmek,, anlamına imiş» dediğimizi zikretmekte, halbuki «Ettuhfe'de «*koş-*, kelimesi hiçbir yerde 'emretmek' mânasına değildi», «gösterebilirse teşekkür ederiz» gibi mukabelede bulunmaktadır. Bu mukabelenin bir esasa dayanmadığını söyleyebiliriz. Çünkü at-Tuḥfat'ın 17 r sahife-sinin 5. satırında geçen *qoş-* fiilinin Arapça karşılığı 'prescrire, ordon-ner' (Dozy, Suppl.) mânasında olan *رسم* kelimesidir. Aynı *رسم* fiili at-Tuḥfat müellifince *buyur-* fiilinin Arapça karşılığı olarak kullanılmakta ve *buyur-* fiilinin karşılığı olarak Tarcumân'da da (ed. Houtsma ۳۰. s.) bu kelime geçmektedir.

c) Bu maddede BA Phil I'de bir-iki Türk lehçesinden 'emretmek' mânasında olan *quş-* fiilini zikrettiğimizi, ancak at-Tuḥfat'ta *quş-* değil,

qoş- fiili geçtiğinden dolayı, bu mütaları kendisince dikkat nazarına almak mümkün olmadığını bildirmektedir.

BA'nın bu mukabelesi kısmen bir tagyir, kısmen turkologya ana-meselelerinden bazılarının kendisince meçhul olduğuna atıf olunabilir. Çünkü 1 : Phil I'de zikredilen karşılıkların ekserisini *o-* lu (Türki, Tarancı v. s.) şekiller teşkil eder; 2 : Biz tek *u-* lu şekli (*qoş-u*) Ufa Türkçesinden, yani *o* vocalislerini son zamanlarda *u-* ya yükselten bir lehçeden vermiştik.

Cevap'taki *d-f* maddelerinin *qoş-* fiiliyle doğrudan doğruya alâkaları olmadığı için bu maddelere ancak şunları kaydedeceğiz :

d) BA Kaşgarlı sözlüğündeki *qoş-* fiilinin at-Tuḥfat'ın *qoş-* fiili ile alâkası olmadığını söylemekte haklıdır. Bu yüzden *qoş-* fiilimizin Phil I'de verilen karşılıklarından bu mûta silinmelidir.

e) BA bir Kıpçak dil yadigârının tetkikinde bilhassa Kıpçak lehçelerinin ve ancak bundan sonra Oğuz lehçelerinin malzemesine müracaat etmek lâzım geldiği prensibine itiraz etmekte haksızdır.

f) BA Phil I'de söylediğimiz « birkaç düzeltme,, arasında geçen 3. not tamamen yersizdir » sözlerine nafile itiraz etmektedir. BA 'ın bu notu hakkında şunu söylemeliyiz ki, bu not BA tercümesinin münakaşa ettiğimiz *qoş-* fiili dolayısıyla, belki bir son tashiḥ mahiyetinde, hem kendi eserinin, hem Cevap'ta söylediklerinin hilâfına bir yığın emendatio ile *qoş-* okunuşu yerine *qavuş-* okuyuşunu, 'koştı, attı' mânası yerine 'koydu, bıraktı' mânasını, fiilin Arapça karşılığı olan ve "hemze ayrımında,, bulunan *القى* şekli yerine *لقى* şeklini teklif etmektedir. Bizce bu gibi emendatiolara lüzum yoktur ve buna metin de imkân vermektedir. Bundan başka, BA'nın bu "düzeltme,, üzerindeki ısrarı Cevap'ın a - e maddelerinde söylemiş bulduklarına kendisinin de pek kani olmadığını göstermektedir.

97. Phil I'de «at-Tuḥfat'ın asıl nüshasının kenarına kaydedilen ve 'joindre une chose à une autre' mânasında geçen *qoş-* fiili BA'nın kitabına girmemiş» olduğunu söylemiştik. BA bu kelimenin tercümesine girdiğini, hattâ mânasının da verildiğini söylemekte ve sözlerine «dizimimize dikkat edilsin!» cümlesiyle son vermektedir. BA'nın bu son sözleri bize hakiki durumun ne olduğunu anlatmıştır. Çünkü mevzuu-bahis kelime, Phil I'de de söylediğimiz gibi, tanıttığımız "hemze ayrımında,, geçmemekte, fakat nasılsa aynı kitabın dizimine girmiş bulunmaktadır.

98. BA'nın tercümesinin *üşre-* fiilinin sinoniması olarak *oñ-* fiilini mi, yoksa *añ-* fiilini mi kabul etmek lâzımdır meselesini ortaya atan 44. notuna itiraz etmiştik. Çünkü bu fiillerin hiçbiri *üşre-* fiilimizin karşılığı olamaz. Mülâhazamızın teferruatları için yazımızın 91. maddesine bakınız.

99. BA'nın tercümesinde *manğladı* 'bağırdı, ezan okudu' şeklinde geçen fiilin mânalarından 'bağırdı' mânasının yersiz olduğunu söylemiştik. Aynı yerde sebepleri teferruatlı bir şekilde izah edilmemiş olan

bu mülâhazamızın başlıca sebebi olarak *mañla-* kelimesinin akrabalığını kaydetmeliyiz. Bilindiği gibi, bu fiil Kıpçakça *mañlay* 'Stirn' kelimesiyle beraber aslen Moğolcadan gelmekte, Moğolca asıllarının mânasının¹ ise 'bağırmadan' ziyade 'namazın önü' gibi bir mâna ile alâka göstermektedir. Phil I'de söylediklerimizin heyet-i umumiyesi Cevap'ta yanlış bir şekilde anlaşılmış bulunduğundan, Phil I'in ve Cevap'ın 99. maddesinin dikkat nazarına alınmasını rica ederiz.

100. *deşil-* (*daşıl-?*) 'se pratiquer une issue et couler librement, sourdre (se dit de l'eau)' fiilinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II'nin 1. ve Phil I'in 1. ve 100. maddesine bakınız.

101. Phil I'de at-Tuḥfat'ın asıl nüshasının kenarında *goruq-* fiilinin sinoniması olarak kaydedilen *keykirde-* 'craindre' fiilinin² BA'nın kitabına girmemiş olduğunu söylemiştik.

BA, kelime göya okunamaz olduğundan ve kelimenin Arapça karşılıkları (خاف ve اختشى) göya bu kelimeye ait olmadığından tesbitlerimizi reddetmektedir. Aynı yerde tarafımızdan verilen Kıpçakça karşılık da tamamen indî bir şekilde reddediliyor. Halbuki vaktiyle verdiğimiz izahat, gayet sarıhtır. Bunun için yukardaki itirazlara mukabele olarak Phil I'in ve Cevap'ın 101. maddelerinin tekrar gözden geçirilmesini ve iki maddede söylenenlerin mukayese edilmesini rica ederiz. Buna ilâve olarak fiilin Arapça karşılıklarından olan اختشى kelimesinin *vulgaire* mânasının 'craindre' (Dozy, Suppl.) olduğunu ve kelimenin öteki Arapça karşılığına tamamiyle uyduğunu söyleyebiliriz.

102. Phil I'de BA'nın tercümesinde *tüş kördi* 'düşü azdı, ibtilâm oldu' şeklinde geçen terkinin doğru mânasının 'rêver quelque chose' olacağını söylemiştik. Bu mülâhazamızın sebepleri Phil I'de oldukça sarıh bir şekilde ifade edilmiş bulunduğundan, Phil I'in 102. maddesine müracaat edilmesini rica ederiz.

103. BA'nın tercümesinde *su koyundı* 'yıykandı' terkihi hakkında, bunun Kaşgarlı sözlüğünde geçen karşılığını dikkat nazarına aldığımız zaman, terkip yerine tek kelime halinde okunacağını söylemiştik. BA bu okunuşu, at-Tuḥfat metni göya imkân vermediğinden, kabul etmemektedir. Bu kelime at-Tuḥfat'ta صوقوبندی şeklinde geçtiğinden BA'nın bu metin güçlükleri ile neyi kast ettiği pek anlaşılmamaktadır.

BA okuyuşumuza karşı daha başka itirazlar da ileri sürmüştür. BA'ya göre, Kaşgarlı sözlüğünden aldığımız سققندی şekli, *suqun-*, *sıqın-*, *suqın-*, *sıqın-* olarak okunabileceğinden müphem bir mûtadır. Bizce, bu çeşitlilik Kaşgarlı kelimesinin değerini azaltmadığı gibi, onu at-Tuḥfat'ın *suquyun-* kelimesiyle birleştirmemize de engel olamaz.

Aynı maddede BA İbn Muḥannâ sözlüğünün *su qoymaq* kelime-

¹ G. J. Ramstedt, Kalmückisches Wörterbuch: *mañā* 'Stirn, Vorderkopf'; *ālīn mañā* 'der vordere Teil des Berges'; edebî Moğolca: *mañlai* > *mañai*.

² Phil I'de tertip hatası yüzünden *keykirle-* şeklinde geçmektedir.

sini de zikrediyor ve bu mütanın da kendisine hak verdiğini ve buna göre de *suqoyun-* kelimesinin ancak bir terkip olarak okunabileceğini kaydediyor. BA'nın İbn Muhan nā hakkındaki kaydı bir yanlış eseri olsa gerek. Çünkü bu sözlükte kelitemizle herhalde münasebettar olan bir *صوقردى* [emendatio ile: *صوقردى*] kelimesi geçmekle beraber bu kelime sözlük naşiri tarafından bizi teyideden tarzda (*suquymaq*) okunmaktadır.

104. BA'nın tercümesinde *katıdı* 'katıdı' şeklinde geçen kelimenin okunuşunun *qat-*, mânasının ise 'se raidir, devenir épais' olacağını söylemiştik. BA okuyuşumuzun kabul edilebilecek mahiyette olmadığını, çünkü kelime *ط* harfi altında bir kesrenin de görüldüğünü söylemektedir. BA'nın bu kaydı herhalde bir yanlış eseri olsa gerek, çünkü at-Tuḥfat metninin sözü geçen kelimesinde BA tercümesinin, yahut neşrimizin facsimilelerinde böyle bir kesre yoktur.

BA okuyuşumuza karşı başka itirazlar da kaydetmektedir. Ancak bunların hepsi kelime *ط* harfi altında bir kesre bulunduğu mülâhazasına dayandıkları için kısaca Phil I'nin ve Cevap'ın 104. maddesine işaret ederiz. Phil I'de *qat-* kelimesinin mânası dolayısıyla söylediklerimize mânalandırmamızın doğruluğunu ve bu yoldan *qat-* okuyuşumuzun sağlamlığını bu fiili *berk-* fiilinin sinoniması olarak zikretmesi yüzünden at-Tuḥfat'ın da göstermekte olduğunu ilâve edebiliriz. *berk-* fiili Kıpçak dil yadigârlarına (Tarcumān, Kitāb al-idrāk, at-Tuḥfat) göre: 1. 'sertleşti, sağlamlaşti'; 2. 'sabit oldu, yerleşti' mânalarına gelir. Bu iki mâna zümresi Phil I'de birçok Türk lehçesinden zikrettiğimiz *qat-* fiilinin 1. 'fest werden, hart werden, gefrieren, trocknen', 2. 'fest bleiben, auf etwas bestehen' mânalarıyla güzelce birleşmektedir.

105. Phil I'de *sızal-* 'أحشر' kelimesini, Türk lehçelerinde *أحشر* kelimesinin malûm mânalarına uyan karşılıklar bulamadığımızdan "müphemler,, arasına koymak mecburiyetinde kalmıştık. BA bunun üzerine *sızal-* fiilinin Türkçe karşılığı olarak Kaşgarlı sözlüğünde geçen *sız-* 'schwach werden' fiilini zikretmekte ve bunun mânasını *أحشر* kelimesinin kendisince 'incelmek' şeklinde tesbit edilen mânasına bağlamaktadır.

BA'nın bu mukabelesi bizi birçok yönden tatmin etmemiştir. *sızal-* kelimesinin *sız-* kelimesiyle birleştirilip birleştirilemeyeceği meselesi meçhulümüz olduğu gibi, Arapça *أحشر* kelimesinin 'incelmek' mânasını ifade edip etmediği de şüphelidir. 1. bapta *حشر*-nın 'amincir, rendre fin' mânası var olduğundan bu fiilin 7. bapta 'incelmek' mânasını haiz olacaktır gibi peşinen verilen bir hüküm pek doğru olmasa gerek. Buna 7. babın (*أحشر*-nın) Arapça sözlüklerde ya hiç geçmediğini, yahut geçtiği takdirde (Lane; Dozy, Suppl.; Beaussier; Barthélemy) 'incelmek' mânasından uzak kalan bir mânada geçtiğini ilâve edersek, *sızal-* kelimesini niçin "müphemler,, arasına koymak mecburiyetinde kaldığımızı anlatmış oluruz kanaatindeyiz.

106. BA'nın tercümesinde *yanğırdı* 'öfkelen-di, kızdı' şeklinde geçen fiilin *yekir-* olarak okunacağını söylemiş-tik.

BA okuyuşumuzu kabul etmiş olduğundan, aramızda şimdilik ancak *yekir-* fiilinin sinonimaları olarak geçen *qaq-* ve *qaqı-* fiillerinin Türkmençeye ait oluşu hakkında bir görüş ayrılığı kalmış bulunmaktadır. Bu görüş ayrılığının izahı için Phil II'nin 50. maddesine bakınız.

107. Phil I'de *yimril-* fiilinin karşılıklarından birkaçını verdikten sonra bu karşılıkların mânalarını ve *yimril-* fiilinin Arapça karşılığı olan *الجمع*-nin mânası arasındaki farkları zikretmiş-tik.

Bu farklarla Cevap hiç meşgul olmamaktadır.

108. *sın-* fiilinin verilen bir yığın karşılığının lüzumsuz olduğu hakkında Phil II'nin ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

109. Phil I'de at-Tuḥfat *kertin-* 'être entaillé (bois) = *kertil-* = *الجز*' fiilinin homoniması olarak geçen *kertin-* 'être brisé, être émiété = *انقص*' fiilinin BA'nın tercümesine girmemiş olduğunu zikretmiş-tik.

BA söylediklerimize itiraz etmekte ve tercümesinde iki fiilin de dahil bulunduğunu iddia etmektedir. Cevap'a göre, BA'nın tercümesi *انقص* karşılığı asıl metinde geçen ve BA'ca verilen mânası 'kertil-' olan *kertin-* fiilini dikkat nazarına almış olduğu gibi, *الجز* karşılığı sahife kenarında bulunan ve aynı tercümenin 54. notuna göre 'kesti, kazıdı' diye mânalandırılmış olan *kertin-* fiilini de dikkat nazarına almıştır.

Cevap'ın bu maddesini okuduktan sonra BA'la aramızdaki görüş ayrılığının BA'nın tercümesinde *kertin-* fiilinin Türkiye Türkçesi yerine bazı *néologismeler*, hattâ dil yadigarlarından alınmış kelimelerle izah edilmiş olduğundan ilerigeldiğini anladık.

BA tercümesinde *انقص* 'être brisé, être émiété' fiilinin Türkiye Türkçesindeki mânasını 'kertil-' fiiliyle izah etmekle yanılmıştır. Çünkü bu fiilin konuşma dilindeki kullanılışı bu fiili ancak *الجز* 'être entaillé (bois)' kelimesinin Türkiye Türkçesindeki mânası olarak kullanılmasına müsaade etmektedir. Biz, BA'nın tercümesini okuduğumuz zaman, 'kertil-' mânasının bu kitapta *الجز*-nın değil de, fakat *انقص*-nin karşılığı olarak geçtiğini aklımıza getirmedik. Bu yüzden Phil I'de «BA. eserinde ancak sonradan ilâve edilen *الجز* şeklinin mânasını verip asıl ve ilk defa olarak kaydedilen *انقص* şekliyle hiç meşgul olmamıştır» cümlesini kaydetmiş-tik.

Demek ki Phil I'de bir nevi "suitefehhümün,, kurbanı olmuştuk. Ancak bu suitefehhümün giderilmesinden sonra BA tercümesinin *kertin-* fiillerinin mânalandırılmaları ve bizim mânalandırmamız arasında farklar pek büyük olduğundan Phil I'deki 109. maddede söylediklerimizi tashihli bir şekilde yeniden yazmak mecburiyetini hissetmekteyiz:

kertindi 'kertil-di' — Kelimenin mânası BA'ca doğru bir şekilde

verilmemiştir. Satırlar arasında bulunan kayıtlara göre, *kertin-* fiilinin homonimisi olarak geçen ikinci bir *kertin-* fiilinin mânası BA tercümesinin 54. notunda yanlış olarak 'kesti, kazıdı' mânalarında geçmekle beraber, BA tercümesinin indexine girmemiştir.

Birinci *kertin-* fiilinin mânası, fiilin Arapça karşılığı olarak geçen اقصى şeklini dikkat nazarına alarak, 'être brisé, cassé; être émiété' (Biberstein - Kazimirski, Belot) olmalı ve kelimeyiz Kaşgarlı sözlüğünde bulunan *kertil-* 'erschüttert werden' (Brockelmann) veya Altaycada 'nagen, zernagen' ve Televütçede 'Fleisch in kleine Stücke zerhacken' mânalarında geçen *kert-* (Radloff) fiili ile karşılaştırılmalıdır.

İkinci *kertin-* kelimesine gelince, bunun mânası, Arapça karşılığı olan الحمر-ya göre, büyük bir ihtimalle 'être entaillé (bois)' olacaktır. Bu mânalandırmayı Kaşgarlı sözlüğünde geçen *kertil-* 'ingeschnitten werden' (Brockelmann) veya Kumancada, Altaycada, Televütçede, Kuğucada, Şorcada, Küyerikçede, Türkiye Türkçesinde, Çağataycada geçen *kert-* 'einkerben, (Radloff) fiilleri güzelce teyid etmektedir.

110. BA'nın tercümesinde *sorundi* 'sündü' şeklinde* geçen kelime hakkında Arapça karşılığına göre, 's'étirer, s'étendre' mânasında olan bu kelimeyi Türkçe karşılıkları bulununcaya kadar "müphemler,, arasına koymalıyız mütalâasında bulunmuştuk.

BA *sorun-* kelimesinin karşılıkları meselesini halledemediğinden, eski fikrimizden vazgeçemeyeceğiz.

111. , 112. *uyal-* ve *utan-* fiillerinin verilen bir yığın karşılığının lüzumsuz olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

113. BA'nın tercümesinde *tışikti* 'şekketti, işkillendi' şeklinde geçen kelime hakkında bu «kelimenin BA'ca verilen mânasını kabul etmemekte» olduğumuzu ve kelimeyi «halledilmemiş kelimeler arasına koymak» mecburiyetinde kaldığımızı ilâve etmiştik. Aynı yerde bu menfi nokta-ı nazarımıza sebep olarak fiilin Türkçe karşılıklarının meçhul oluşunu ve Arapça اشتك karşılığının mâna dairesinin BA'nın tasavvur ettiğinden kat kat geniş olduğunu göstermiştik.

BA Cevap'ında Türk dil yadigârlarından veya Türk lehçelerinden 'şekketti, işkillendi' gibi mânalar arz eden ve *tışik-* fiili ile alâkalı olabilecek bir şekil gösteremediğinden bu fiili Phil I'de yaptığımız gibi "müphem,, kelimeler arasına koymalıyız.

114. BA'nın tercümesinde *ilindi* 'birbirine girdi, karıştı' şeklinde geçen kelimenin «BA'ca verilen mânasını kabul etmemekte» olduğumuzu zikretmiştik. BA Phil I'de verdiğimiz 'se piquer; s'enferrer; etc.' ('sich stechen, sich aufspießen') mânalarını, Türkiye Türkçesindeki doğru karşılığı yerine 'kırmak, gücenmek' olarak yanlış bir şekilde anlamış olduğundan, Cevap'ın itirazlarının hareket noktası tamamıyla yanlıştır. Bu sebeple kendimizi bir mukabele vermekten müstagni addederek Phil I'in 114. maddesinde söylediklerimize işaret ederiz.

115. BA'nın tercümesinde *kurdt* 'kurdt' şeklinde geçen kelimenin doğru mânasının 'mettre la corde à (un arc)' olacağını söylemiştik. Cevap bu tesbitimizi fazla titiz bularak «insaf edilsin, "kur-,"ı mutlak fiili söylendiği zaman, bu Fransızca anlam dahil değil midir?» gibi bir mukabele vermektedir.

BA 'kur-' mânasında Fransızca 'mettre la corde à (un arc)' mânasının da dahil olduğunu söylemekle haklıdır. Ancak BA'nın düşünme tarzına uyarsak o zaman 'kur-' mânasında meselâ 'dresser une tente = çadır kurmak' mânasının da dahil olduğunu söyleyebiliriz. Yani bu kelime çok geniş mânaya sahip olduğu için filologyaya dair bir eserde Arapça *اوتر* fiilinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olarak kullanılması, yerinde olmasa gerek.

116. BA'nın tercümesinde *kirişle-* şeklinde geçen fiilin okunuşunun *kirişle-* olacağını söylemiş, aynı yerde fiilin BA'nın tercümesinde verilen mânasını da biraz kesinleştirmiştik. Cevap bu kayıtlarımızın «sayı doldurmak ve numarayı kabartmak için» yapılmış olduğuna kanidir.

117. *az-* fiilinin verilen bir yığın karşılığının lüzumsuz olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

118. BA'nın tercümesinde *kırdı* 'kırdı' şeklinde geçen kelimenin bütün mânaları BA'ca verilmemiştir, çünkü mevzuubahis kelimenin altına *قرض* 'couper' fiilinin de kaydedilmiş olduğunu söylemiştik.

Cevap *قرض* fiilinin dikkat nazarına alınmadığını kabul etmekle beraber, hareket tarzının sebeplerini izah etmediği gibi, at-Tuĥfat'ın kenarında bulunan kayıtların bazan neden sükûtle geçildiğini, bazan ise neden onlarla meşgul olduğunu da izah etmemektedir.

119. Arapça *اندمل* kelimesi dolayısıyla bir -iki tamamlayıcı kayıt vermiştik. at-Tuĥfat'taki meselelerin aydınlatılması düşüncesiyle verilmiş olan bu kayıtları Cevap «sayı doldurmak için bir numara» olarak telâkki ediyor.

120. BA'nın eserinde *yiglendi* şeklinde geçen kelimenin doğru okunuşunun *yiklen-* olacağını söylemiş, aynı yerde kelimenin Kaşgarlı sözlüğünde geçen *yikle-*, *ikle-*, *iklen-* karşılıklarını da zikretmiştik. Cevap bu kayıtlarımızı "Bunu niçin yazdı? Ne demek istedi? Anlıyamıyoruz," gibi sözlerle geçiştirmektedir.

121. *başla-* fiilinin verilen bir yığın karşılığının lüzumsuz olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

122. *qaldıra-* fiili ve bilhassa onun mânası hakkında verdiğimiz izahları anlaşılın BA kabul etmiştir. Biz Cevap'ın 122. maddesini bu şekilde anlamaktayız.

123. *tırpılda-* fiilinin BA'nın tercümesinde geçen 'kararsız oldu, kararsızlaştı' mânasının yanlış olduğunu, doğru mânanın ise 's'agiter, se demener' olacağını söylemiştik. Mülâhazamızı aynı yerde *tırpılda-* fiilinin at-Tuĥfat'taki Arapça karşılığının ve Türk lehçelerinde geçen karşılıkları ile teyid etmiştik.

BA tercümesinin 'kararsızlaştı, kararsız oldu' mânalarının 's'agiter, se demener' mânalarına tamamiyle uyduğunu, bir de at-Tuḥfat *tırpılda-* fiilinin Arapça karşılıkları olarak geçen *ازعج* ve *انحفق* kelimelerinin Arap sözlüklerinde kendisinin verdiği mânalarda geçtiğini söylemektedir.

Bu cümle'nin son kısmı, Arapça sözlüklerin mütalarına kısmen uyumla beraber, BA'ın bu mukabelesi bizi tatmin etmekten çok uzaktır. Çünkü at-Tuḥfat gibi bir dil yadigârının neşrinde meselelerin haline, her hangi bir Türk fiilinin Arapça karşılığı olarak geçen kelimenin bazan gayet çeşitli mânalarından bir-ikisinin zikri ile değil, fakat bu çeşitli mânalardan Türkçe fiilin Türk dili yadigârlarında veya Türk lehçelerinde geçen karşılıklarının mânasına uyanlarının tesbitiyle yaklaşılabiriz. BA tercümesinde bu prensibe riayet etmediği gibi, Cevap'ta da riayet etmemiş ve *ازعج* ve *انحفق* kelimelerinin bazı mânalarını vermiş olmakla beraber bu mânaların *tırpılda-* fiilinin Türk lehçelerindeki karşılıklarının mânalarına uyup uymadığı meselesiyle hiç meşgul olmamıştır.

124. BA'ın tercümesinde *kavuştı* 'kavuştı' şeklinde geçen fiilin doğru okunuşunun *qoş-*, doğru mânasının ise 'communiquer une chose à quelqu'un; prescrire, ordonner' olacağını söylemiştik. BA bu tesbitlerimizi kabul etmemektedir. Mukabelesinin yanlış olduğu hakkında Phil II'nin 96. maddesine bakınız.

125. *söy-* 'aimer' fiilinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

126. Phil I'de BA'ın tercümesinde *bayandı* 'beğenmek' şeklinde geçen fiilin karşılıklarını dikkat nazarına almasak bile, bunu ancak *beyen-* olarak okuyabileceğimizi söylemiştik. BA bu fiilin *bay* kelimesi ile alâkah olduğundan ve bu kelimenin ancak kalın olarak okunabileceğinden bahsetmektedir.

Cevap'ın bu iddialarına karşı evvelâ fiilimizin *bay* kelimesiyle hiçbir münasebeti bulunmadığını, çünkü fiilimizin *bêgen-* şeklinden geldiğini (∞ *bigen-* Pavet de Courteille) ve Kıpçak dilinin *g > y* ses değişmesine uygun olan bu şeklin sair Kıpçak dil yadigârlarında da *beyen-* *bêgên-*, *biyen-* şekillerinde geçtiğini (Codex Cumanicus) söylemeliyiz. Bundan başka, BA'ın at-Tuḥfat'ın yazı tarzı hakkındaki sözleri de tamamiyle yanlıştır. at-Tuḥfat'ta bu kelime elifli şekilde *بایاندی* olarak geçmekle beraber, bu elif, BA'ın iddia ettiği gibi, kelimenin kalın okunacağına işaret etmez. at-Tuḥfat'ın ince okunabilen kelimelerinde aynı elifleri görmek kabildir. Meselâ *eber-* *أأبار-* 'envoyer quelque chose à quelqu'un'; *bebek* *بَابَاك* 'pupille'; *bezen-* *بَارَان-* 'se décorer; être orné, décoré' kelimelerinde olduğu gibi.

Fakat BA biz göya kelimenin Türkmençe oluşu hakkında itirazda bulunmuşuz gibi sözler söylemekle de aldanmıştır. Phil I'de biz kelime-

nin Türkmençe oluşu meselesinden hiç bahsetmediğimiz için bu iddiaya cevap vermeğe lüzum görmemekteyiz.

127. *begen-* kelimesinin Türkmençe oluşu meselesi hakkında 50. maddeye bakınız.

128. BA'nın tercümesinde *sovurundi-* 'sıyrıldı' şeklinde geçen fiilin doğru okunuşunun *suurun-* olacağını söylemiştik. BA o-lu okuyuşunun Türkiye Türkçesinin (karşılıkları Türk lehçelerinde de mevcut) *soğur-* fiiline dayandığını, bu fiilin mânası [Türkçe Sözlük: 'bir madde bir sıvıyı içine çekmek' l] at-Tuĥfat fiilinin mânasına ['sıyrıldı = échapper (de mains)'] yakın olduğunu kaydetmektedir.

Türkiye Türkçesindeki *soğur-* fiilini *suurun-* fiiline BA'nın zanettiği kadar yakın görmediğimiz, bir de *suurun-* fiilinin Phil l'de verilen ve Cevap'ta her nedense tamamiyle ihmal edilmiş olan karşılıkları bulunduğu için at-Tuĥfat *صوووروندى* fiilini *suurun-* olarak okumak lâzım geleceği kanaatindeyiz.

129. Phil l'de *suurun-* fiilinin sinoniması olarak at-Tuĥfat'ın kenarına kaydedilen *suurul-* 'échapper (de mains)' kelimesinin BA'nın eserine girmemiş olduğunu söylemiştik. BA bu ihmalini itiraf etmekle beraber «"sıyrıldı,, demekle biz bunu bilfiil göstermiş oluyoruz. Fazla tafsilâta lüzum görmedik» şeklinde filologların usul dedikleri mefhumu pek uymıyan bir müdafaada da bulunmaktadır.

130. Phil l'de *yıgın-* fiilinin sinoniması olarak at-Tuĥfat'ın kenarına kaydedilen *yıgın-* 'être réuni' kelimesinin BA'nın tercümesine girmemiş olduğunu kaydetmiştik.

BA kelimenin tercümesine girmemiş olduğunu kabul etmekle beraber hemen «biz "yığın-, fiilinde dilimizde karşılığı bulunan "yığıl-, fiili ile anlam vermişiz ve bu şekilde Kıpçakçada "y,,nin bizim diyeleğimizde "g,, olduğunu» gösterirken zımnen bu kelime ile de meşgulmuşuz gibi garip ve usul mefhumuna pek uymıyan bir müdafaaya başlıyor. Bundan sonra *yıgın-* kelimesinin okunuşunun sarıh olmadığını ve «böyle şüpheli kelimeleri almayı doğru bulmadığını» kaydediyor. Hattâ daha ileri de gidiyor. Çünkü *yıgın-* fiilinin 'être réuni' mânasını teyideden ve Phil l'de tarafımızdan zikredilen Türkçe karşılıklarını, dikkat nazarına almadan *yıgın-* kelimesinin 'yığılmak' değil, 'bir şeyden çekinmek, menolunmak' mânasında olduğunu ve böylece 'yığılmak' mânasında olan *yıgın-* fiilinin sinoniması olamayacağını da söylüyor.

Müdafaasının sonunda aynı maddedeki müdafaasının başı ile böylece tezada düşen BA daha *yığıl-* fiilinin 'kendi kendine toplanmak, birikmek', *yıgın-* fiilinin ise 'kendisi için toplamak, yığmak' mânasında geçtiğini de kaydettikten ve *yıgın-* fiilinin mânasını bir maddede üç şekilde tesbit ettikten sonra Phil l'de temas bile etmediğimiz *yığıl-*dan uzun uzadıya bahsediyor.

Bu maddenin sonunda ise sinonima altında ne gibi mefhumun bulunduğunu açıklamaktadır. BA'nın fikrine göre, Kıpçak dili yadigâr-

larının menşe itibariyle aynı, şekil itibariyle ufak-tefek farklar gösteren, mânaca ise bir olan kelimelerini sinonima olarak isimlendirmemeliydik. Kendisine göre, bunları aynı lehçenin ağız çeşitleri gibi telâkki etmeliyiz. BA'ın bu fikri umumi lisanîyat bakımından bir dereceye kadar belki haklı olmakla beraber, bu prensibi ağız meseleleri teferruatıyla tetkik edilmedikçe Mısır Kıpçakçasında tatbik etmek mümkün değildir. Mısır Kıpçakçasının ağızları henüz oldukça münakaşalı bir mevzu olduğundan dolayı, at-Tuḥfat'ta geçen bu gibi kelimeleri ağız çeşitleri olarak isimlendirmek mümkün olduğu gibi sinonima olarak isimlendirmek de pekâlâ mümkündür. Ancak, bu gibi kelimelerden hangilerininin ağız çeşidi, hangilerininin ise sinonima olacağının tesbiti gelecek araştırmaların mevzuunu teşkil ettiğinden, bu tetkikler yapılmaya kadar, bu kelimeleri, belki umumi lisanîyatın ananesine tamamiyle uymaksızın, kısaca ve toplu olarak sinonima diye isimlendirirsek, en doğru yoldan yürümüş oluruz, zannındayız.

131. BA'ın tercümesinde *aylandı* 'çerçvelendi' şeklinde geçen fiilin 'se tourner, se retourner, se tourner dans un autre sens; tourner'¹ mânasında olacağını kaydetmiştik. BA, verdiği 'çerçvelendi' mânasının verdiğimiz mânaya uyduğunu iddia etmektedir.

BA'ın bu iddiası pek tabii olarak kabul edilemez. Çünkü 'çerçvele-' fiilinin umumi dildeki mânasının 'se tourner, se retourner, se tourner dans un autre sens; tourner' değil, 'çerçve içine alınmak' (Türkçe Sözlük) olduğunu herkes bilmektedir.

Mamafih *aylan-* fiilinin yalnız at-Tuḥfat'ın adı geçen yerinde değil, eserin 15 r sahifesinde de iki kere (*aylan-*, *ayla-*) geçtiğini kaydetmeliyiz. BA bu mütaları yukardaki fikirlerine uygun olarak 'çerçvelen-' diye değil, 'dönmek, devir etmek, çevrilmek', 'çevirmek' diye tercüme etmiştir. Aynı *aylan-* kelimesinde göze çarpan bu ikilik 6 v sahifede geçen *aylan-* fiilinin 'çerçvelen-' mânasının zayıf temellere dayandığını tek başına izah etmektedir. Mamafih 15 r sahifede geçen mütaların tercümesinin, bunlardan da bilhassa 'çevirmek' mânasının da pek sağlam olmadığını ilâve etmeliyiz. Arapça karşılığı *دار* olan bu iki mûta arasında mâna itibariyle BA'ın farz ettiği gibi ('dönmek, devir etmek, çevrilmek' mânasına karşı 'çevirmek' mânası) büyük bir fark yoktur. Türk lehçelerinin tanıkhına göre şekil itibariyle farklı, fakat mânaca farksız olan *aylan-*, *ayla-* (Radloff: *ayla-*) fiillerinin at-Tuḥfat'ta da pek büyük mâna farkları göstermediklerini kolayca tahmin edebiliriz. Bunun için, Arapça *دار* kelimesinin hem *aylan-*, hem *ayla-* fiillerinin karşılığı olarak geçtiğini gayet tabii bulabiliriz. *ayla-*, hem *aylan-* fiillerinin Türk lehçelerindeki karşılıklarını göz önüne aldıktan sonra at-Tuḥfat'ın 15 r sahifesinde geçen bu iki fiilin mânası olarak 'tourner, tournoyer, se détourner (prendre un chemin plus long que le chemin ordinaire)' mâ-

¹ Bu sonuncu mâna Phil I'de yanlışlıkla zikredilmemiştir.

nasını vermeliyiz. Bu mânâ at-Tuḥfat'ın 6 v sahifesinde bulunan, sözlüklere göre (Dozy, Suppl.) دار kelimesiyle mânâca benzerlikler gösteren Arapça اندار kelimesiyle izah edilmiş olan ve maddemizin asıl mevzuunu teşkil eden *aylan-* fiilinin 'se tourner, se retourner, se tourner dans un autre sens; tourner' mânâsına aşağı yukarı uyacaktır.

132. BA'nın tercümesinde *değrindi* 'değirmi oldu' şeklinde geçen fiilin, 'se tourner, tournoyer' mânâsında olacağını söylemiştik. BA, verdiği mânânın kelimenin sinoniması olan *aylan-* fiilinin 'çerçvelen-' mânâsına uyduğundan, mânalandırmasının doğru olduğunu söylemektedir.

Biz bu delilin bir şey ispat ettiğine kani değiliz. Çünkü *aylan-* fiilinin 'çerçvelen-' mânâsının ne kadar temelsiz olduğunu bundan evvelki maddede tesbit etmiştik. BA'ca bir araya getirilmiş olan bu iki yanlış mânâ, umumi dilde mânâca hiç de yakın bulunmamaktadır (Türkçe Sözlük).

133. BA'nın tercümesinde *keşendi* 'geviş getirdi' şeklinde geçen kelimenin doğru okunuşunun *küşen-* olacağını söylemiştik. BA «metinde her ne kadar ك in üzerinde ötreye benzer işaret görülmekte ise de, aynı zamanda koskoca bir de üstün vardır» şeklinde mukabele etmiştir.

BA'nın mukabelesine karşı kelitemizin كوشاندى şeklinde geçtiğinden, okunuşunun *küşen-* olabileceğini söylemeliyiz. Mamafih şu da muhakkaktır ki, başka bir el ötre üzerine bu kelimedede biraz tuhaf gelen bir medde de koymuştur. Bu ilâveye göre *küşen-* şekli yanında belki *keşen-* in de bulunduğunu tahmin edebiliriz.

134. BA'nın tercümesinde *savladı* 'dâva etti' şeklinde geçen kelimenin doğru okunuşunun *davla-* olacağını kaydetmiştik. BA صاولادى kelimesinin ض harfindeki noktanın siyah mürekkeple yazılmış olduğundan dolayı sonradan ilâve edildiğini, at-Tuḥfat müellifi Türkçe kelimelerin *diacritique* işaretlerinde kırmızı mürekkep kullandığını ve böylece *savla-* okuyuşunun sağlam olduğunu söylemektedir.

Elimizde bulunan facsimileler, el yazmasının renklerini muhafaza etmediklerinden dolayı, BA'nın mukabelesini kontrol edecek durumda değiliz. Mamafih BA'nın at-Tuḥfat kelimelerinin rengi hakkında söyledikleri doğrudur. Demek oluyor ki, ض harfi üzerindeki noktanın sonradan ilâve edildiğini ve yerinde aslen bir ص harfinin bulunduğunu kabul edersek, bizce o zaman at-Tuḥfat'ın sözü geçen yerinde, bir fiil yerine iki fiil bulunmaktadır: 1. *savla-* fiili (Türk ailesinden, Cevap'ın yaptığı gibi, Kitâb al-idrâk'te geçen *sav* 'dâva', *savcı* 'dâvacı, yanı dâvayı gören kadı' zikredilebilir); 2. *davla-* fiili (*savla-* fiili ile mânâsı aynı olan bu "haşiyeli," kelimenin Türk ailesi için Phil I'in 134. maddesine bakınız).

135. BA'nın tercümesinde *tutuq-* şeklinde geçen fiilin ilk hecesinde *u-*dan ziyade bir *o* sesinin bulunacağını kaydetmiştik. Mülâhazamızın

teyidi maksadiyle *totuq*-fiilinin Kazan Türkçesinde ve Kırgızcada geçen karşılıklarını zikretmiştik. BA sözlerimize kısmen suitefehümle, kısmen tagyirle dolu bir mukabelede bulunmakta ve bu kelimenin *ı* sesiyle okunamayacağını, at Tuḥfat'ta bu kelime ses işareti olarak ancak ötrelerin bulunduğunu kaydetmektedir. Biz hiçbir yerde *totuq*- fiilinin *totuq*- diye okunacağını söylemediğimiz için BA'ın bu mukabelesi tama-miyle yersizdir.

Cevap'ın ikinci itirazı Phil I'de kelimenin Türkçe karşılığı olarak verdiğimiz kelimeler arasında bir «tenakus» un varlığından bahisle, Kazan Türkçesinin *tutuq*-, Kırgızcanın *totuq*- fiilleriyle at-Tuḥfat'taki fiilin ilk hecesinde bir *o* sesinin bulunduğunu ispat edemeyeceğimizi söylemektedir. Bittabi BA'ın bu ikinci itirazı da büyük bir yanlıştan başka bir şey değildir. Kazan Türkçesinde Türkçe *o* sesinin son zamanlarda *u*-ya doğru değiştiği çoktan beri bilinen bir keyfiyettir. Biz zaten *totuq*- fiilinin Kazan Türkçesindeki *u*-lu şeklini verirken, bu mütanın diğer Kıpçak lehçelerinin *o*-lu mütalariyle beraber bu kelimenin Eski-Kıpçakçada ancak *o*-lu bir şekilde geçebileceğinin başdelilidir diye kaydetmiştik.

BA *totuq*- fiilinin Kazan Türkçesindeki karşılığına mâna bakımından da itiraz etmektedir. Çünkü, Kazan Türkçesinde «bu kelimenin anlamı "kızarmak,, değil "paslanmak,, tır». Bu itiraz *totuq*- 'rougir, devendir rouge (soleil)'¹ kelimesinin Kazan Türkçesindeki *tutuq*- 'rosten' kelimesiyle karşılaştırmamıza katiyen engel teşkil etmez. Çünkü 'pas' ve 'kırmızı' mefhumları birçok dillerde aslen ayrı değildir.

136. Phil I'de *sin*- fiilinin sinoniması olarak kaydedilen *yeyi*- fiilinin BA'ın tercümesine girmemiş olduğunu söylemiştik. BA bu fiilin unutulmadığını, tercümesine sonra ilâve edilen "birkaç düzeltmede,, *yi*- şeklinde geçtiğini kaydetmektedir.

BA'ın her nasılsa gözümüzden kaçmış olan ilâvesini kabul etmekle beraber, bu ilâvenin *yi*- okunuşunun imkânsız olduğunu söylemeliyiz. Bu okunuş imkânsızdır. Çünkü bu kelimedeki hareketler, bunun *yeyi*- diye okunacağını göstermektedir.

137. BA'ın tercümesinde *tinıştı* 'rahat etti, dinlendi' şeklinde geçen kelimenin doğru okunuşunun *tinıç*-, doğru mânasının ise 'sentir mauvais (eau, viande)' olacağını kaydetmiştik.

BA'ın Cevap'ı tarafımızdan verilen ve şahadetleri gayet açık olan karşılıkları dikkat nazarına almadan, tesbitlerimize karşı kelimenin Arapça karşılığının mânalandırılmasında Belot sözlüğüne dayandığımızı hata olarak ortaya atmaktadır. BA'ı tatmin için ارواح kelimesinin Phil I'de verilen mânalarının yalnız Belot sözlüğünde değil, meselâ

¹ Bu mânalar kısmen at-Tuḥfat haşiyesinin tesbit ettiği mânalardır.

Dozy sözlüğünde de mevcut olduğunu kaydedebiliriz.

BA Cevap'ının diğer itirazları (iştikakçılık, Arapça sözlüklerde geçen mânalardan bir-ikisinin rasgele alınması,...) asıl meseleye hiç temas etmedikleri için Phil I ve Cevap'ın 137. maddesine işaret edebiliriz.

Bu itirazlardan başlı başına bir bent tutan sonuncusu hakkında neyi kast ettiğini ve nereye ait olduğunu kestiremediğimizi itiraf etmeliyiz. BA aynen şunları yazmıştır: «“Birkaç düzeltme,, başlıklı kısımda biz de *بيدي* kelimesini *ارضم* ye ait sanmıştık; yeniden yaptığımız inceleme sonucunda bunun oraya ait olmadığını anladık». Cevap'ın 136. maddesiyle tezatta olan ve bulunduğu 137. maddede de garip görünen bu cümleleri, *yeyi-* fiilini bu yeni incelemelerin neticesi olarak nereye koymak istediğini söylemediği için, bilmece halinde kalmaktadır.

138. *qaranğı-* 'devenir sombre (se dit d'une nuit); s' assombrir, s'obscurcir' fiilinin karşılıklarının lüzumlu olduğu hakkında Phil II ve Phil I'in 1. maddesine bakınız.

139. Phil I'de *qarı-* 'vieillir, devenir vieux' fiili hakkında ufak bir mülâhazada bulunmuştuk. BA Cevap'ında “Birkaç düzeltmede,, Atif Tüzüner'in ilâvelerinden başka kendisinin ilâveleri de bulunduğunu söylemektedir. Filhahika “Birkaç düzeltmede,, söylenmiş olan bu nokta evvelce her nasılsa gözümüzden kaçtığı için, mülâhazamızı geri alıyoruz.

140. Phil I'de *tatan-* fiili hakkında şunları söylemiştik: «*tatîn-* fiilinin sinoniması olarak asıl nüshanın sahife kenarına kaydedilen bu kelimenin notlar arasına değil, fakat “Sözlük,, kolonları içine konulmasını doğru bulmamaktayız».

BA'ın Cevap'ı bu kaydımızı «sayıyı kabartmak için» konulmuş «bir numara» olarak telâkki etmekle beraber, biz bu kaydımızda gayet mühim ve BA'ın tercümesince çok kere tamamıyla ihmal edilmiş bir prensip meselesine işaret etmek istedik. Bizce asıl metinde geçen kelimeleri sonradan ilâve edilenlerden gayet titiz bir şekilde tefrik etmek lâzımdır. Bu tefrikin lüzumu çok aşikâr olduğu halde at-Tuḥfat'ın “haşiyeli,, kelimeleri tercümede ekseriyetle notlar arasına girmiş olmakla beraber tamamıyla sebepsiz olarak çok defa asıl metnin kelimeleri arasına da karışmışlardır.

141. BA'ın tercümesinde *bis-* fiilinin Arapça karşılığı olarak verilen *انشوى* - nın yerine, bu kelimenin *استوى* olacağını, at-Tuḥfat'ın yazı şekli ancak böyle bir okunuşa imkân verdiğini kaydetmiştik. Aynı yerde BA'ca verilen okuyuşun neden imkânsız olduğunu birçok Arap ve Türk mütasiyle de isbat etmiştik.

BA'ın Cevap'ı *انشوى* okuyuşunun mâna güçlüklerine (= 'rôtir, se rôtir, être rôtî'; Türkçe karşılığı olan *bis-* ise 'cuire v. n.', 'kochen v. n.') hiç temas etmeden, izahımıza mukabele olarak tarafımızdan verilen *استوى* kelimesinin Belot sözlüğüne göre ancak 4. mânasının 'être cuit à point (mets)' olduğunu, bunun Türkiye Türkçesindeki kar-

şılığının ise 'pişirmek' olacağını kaydetmekte ve « metindeki Türkçe kelime "piş-,, tir; "piş-,, ile "pişir-,, arasındaki fark gözden kaçmıyacak kadar büyüktür » demektedir.

BA'ın bu itirazına Fransızca 'être cuit à point (mets)' ifadesinin BA'ın zannettiği gibi 'pişirmek' değil, 'pişmek, iyi pişmek (aş)' diye tercüme etmek lâzım geldiğini söylersek, bu itirazı cevaplandırmış oluruz.

BA Cevap'ının استوى kelimemize karşı yapılan ikinci itirazı bu kelimenin Belot'da geçen 'être cuit à point (mets)' mânasının büyük Arapça sözlüklerde geçmeyişi keyfiyetidir. BA'ın ifadesine göre « Belôt'nun aldığı bu anlam, Suriye'ye veya Lübnan'a mahsus mahallî bir anlam olsa gerektir ».

BA'ın bu itirazına evvelâ Belot'ca verilen bu mânanın sırf onun sözlüğüne mahsus kalmadığını, سوى kökünün 2. babının Dozy ve Lane sözlüklerinde, 1001 gece masallarında 'cuire (les mets)' mânasında geçtiğini, bizi burada bilhassa alâkadar eden 8. babın mânasının ise Bocthor sözlüğüne göre 'cuire, être au feu v. n.' olduğunu söylemeliyiz.

İtirazının Belot burada bir Suriye'li mâna vermiştir, diyen kısmına gelince, bunun fikrimizi tamamiyle teyidettiğini söyleyebiliriz. Yazımızın 33. maddesinde gördüğümüz gibi, at-Tuḥfat Suriye'de hazırlanmıştır. Demek oluyor ki içinde Suriye Arap ağzına ait kelimeler veya Arapça kelimelerin bu ağza has mânaları bol bol bulunacaktır. Şimdi, böyle kelimeleri, Suriye'ye ait birçok kelime veren ve Suriye ağzı malzemesi bakımından çok ehemmiyetli olan Belot ve Bocthor sözlüklerinde bulduğumuz için zannederiz ki, at-Tuḥfat استوى kelimesinin de Suriye ağzına has 'cuire v. n.' mânasının yalnız bu iki sözlükte geçmesini herkes tabii bulacaktır.

* * *

Böylece Cevap'ın ikinci kısmını teşkil eden 141 maddesini gözden geçirmiş bulunmaktayız. Söylediklerimizin hulâsasını vermeğe lüzum duymuyoruz, okuyanlar kendileri kanaat getirsinler. Hulâsa yerine son söz olarak şunu kaydetmek isteriz ki, Phil II ile at-Tuḥfat'ın tercümesine ait münakaşa bizce kapanmıştır. Bu sebeple, bu yazıya verilecek yeni cevaplarla meşgul olamayacağımızı şimdiden haber veririz.

* * *

Son söz : Harfleri matbaamızda bulunmadığından Phil II'de kapalı

a-yı *â*, kapalı *e*-yi *ê* harfiyle işaretledik. Benzer güçlükler yüzünden bazı 12 puntolu Arap harfli kelimelerin şeddesi de konulamadı.

Düzeltilmeler : 415. s. not : Aatlay yerine Atalay ; 421. s. 26. satır : أَفَجَا y. أَفَجَا ; 421. s. 27. satır : أَفَجَا y. أَفَجَا ; 423. s. 16. satır : ,cuire' y. 'cuire' ; 430. s. 33. satır : Belot y. Belot ; 437. s. 29. satır : الفردى y. الفردى ; 441. s. 31. satır : iştiiyenlere y. istiiyenlere ; 447. s. 30. satır : أُونَكِيدِي y. أُونَكِيدِي ; 458. s. 38. satır : أَابَارَ y. أَابَارَ ; 459. s. 14. satır ; صُوُورُونْدِي y. صُوُورُونْ - ; 460. 1. satır : ufak - tefek y. ufak tefek.